

НАБИРА САРГУЗАШТЛАРИ

Ҳ а ш а р-қ и с с а

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг
«Ёш ГВАРДИЯ» нашриёти
Т о ш к е н т — 1978

Бундан бир неча йил муқаддам «Шарқ юлдузи» журнали бир хайрли ишга қўл урганди. Редакция бир неча ёзувчини таклиф қилиб ижодий ҳамкорликда қисса яратиш фикрини ўртага ташлади ва шу ҳашар асосида янги бир бадиий асар пайдо бўлди.

Ташаббусга кенг қанот деганларидек, «Гулхан» журнали ҳам мана шу хайрли ишни давом эттириб болалар адабиётида ҳашар асосида «Шум бола» типигаги шу кун пионер қаҳрамони образини яратишни синаб кўрмоқчи бўлди.

Шу эзгу ниятни отахон ёзувчилар муҳокамасига ташлади. Уларнинг розилиги ва кўмагида ўзига хос ижодий мусобақани бошлади. Саргузашт қисса яратиш ижодий мусобақасига ҳурматли ёзувчиларимиздан Худойберди Тўхтабоев, Носир Фозилов, Шўҳрат, Мирзакалон Исмоилий, Ёқубжон Шукуров, Наримон Орифжонов, Латиф Маҳмудов, Фарҳод Мусажонов, Эргаш Раимов, Сафар Барноев, Ҳаким Назирлар иштирок этишди. Шундай қилиб турли характерга, ҳар хил ҳаёт тажрибасига: турлича тил, услубга эга бўлган, ёш жиҳатидан ҳам фарқланувчи 11 ёзувчи бирлашиб қисса яратишди. Уни «Набира саргузаштлари» деб номлашди. Натижада болалар учун янги бир асар майдонга келди. Қиссанинг ҳар бир бобини журналхонларимиз сабрсизлик билан кутди. Асар тугагач, редакциямиз журналхонлардан 2000 дан ортиқ хат олди. Ҳар бир хатда: ...«Набира саргузаштлари» бизга ёқди, маза қилиб ўқидик. Агар у китоб бўлиб чиқса жуда ажойиб иш бўларди. Шундай китобларга ташнаимиз...» деб ёзишди. Кўпгина хатларга бутун синф кувчилари имзо чекишган.

Қисса бадиий томондан қандай чиққанидан қатъий назар, журналхон эътиборини қозондимиз, унинг қалбига илиқлик бахш этди-ми демак, редакция ўз мақсадига эришди. Эндиги навбат уни китоб ҳолида тақдим этишдан иборат.

Бу, «Гулхан» журнали билан нашриёт ҳамкорлигининг илк қадами.

Тўлқин ҚОЗОҚБОВ

К $\frac{7С803-172}{356 (06)-78}$ 7—78

© «Ёш гвардия», 1978.

Худойберди ТҲТАБОЕВ

Ш аҳарнинг чеккароғида «Қизил партизан» деган бир маҳалла бор. Ана шу унча обод ҳам, нообод ҳам бўлмаган маҳаллада унча новча ҳам, унча пакана ҳам бўлмаган, эндигина 13 ёшга тўлай-тўлай деб турган Рашид исмли бола яшайди.

Рашид ҳозир мактабдан қайтпти. Ўйинга тушиб сакраб-сакраб келяпти. Гоҳо қўлидаги эски махсидек буришиб кетган қора папкасини осмонга отиб, энгашиб бўйни ё бели билан «илиб» олади, гоҳо кучук боладек вовиллаб, яхмалак ўйнаб юрган болаларни қийқиратиб қувиб қолади.

Э, боринги, бир ўзи бир кўча бўлиб келяпти. Нега десангиз, шу пайтда унинг қалби қувончу шодликларга лиммо-лим тўла. Ахир Рашид бу чоракда биронта ҳам фандан «икки» олмади! Ўзиям нуқул чорак якунларида «икки» олавериб, нақ юрагида юрак қолмаган эди-да. Мана бугун бўлса, иккинчи чорак якунида, ҳали айт-

ганимиздек, биронга ҳам «икки» чиқмади... Ҳозир бориб кундалигини аввал «Сендан одам чиқмайди» деб қўлини ювиб қўлтиғига урган ойижонига, кейин ишдан қайтиши билан дадажонига кўрсатади. Суюнчи бериб юборишлари ҳам мумкин. Мабодо суюнчи беришса, электр паяльник сотиб олади.

Қандай яхши, қандай соз!

— Ҳой бола, тўхта!— деб югуриб қолди Рашид.

— Тўхтасам қулоғимдан чўзасан!— деб йиғлаб қочди бола.

— Бугун чўзмайман.

— Ҳо, алдайсан!

— Бугун алдамайман. Сенга кундалигимни кўрсатаман, мана кўргин.

Йўқ, бола тўхтамади, афтидан Рашид илгари ҳам бир-икки қийнаганга ўхшайди — дод солиб қочиб қолди.

Рашид бошқа болаларни ҳам шу йўсин олдига солиб қувлаганча уйига етиб бориб, бундай қараса, кўча эшик берк. Қўнғироқни босмоқчи бўлиб тепага интилган эди, э-ҳа, айтгандай, қўнғироқни куни кеча қўшни маҳалладаги Одилжонга бир йўла тўрт хил рангда ёзадиган шарикли ручкага алмаштириб юборган эди-я... Эшикни дўмбирага ўхшатиб чала бошлади. Хиёл ўтмай, ичкаридан синглиси Фариданинг:

— Ким у?— деган ингичка овози эшитилди.

— Аълочи аканг ўқишдан қайтди,— деди Рашид ташқарида туриб.

— Ойим эшикни очма деганлар.

— Нега очмас экансан?

— Телевизорни бузибсан-ку!

— Бузганим йўқ, предохранителени олиб Олимларникига қўйдик. Уларники ишлаб қолди, ишонмасанг бориб кўришинг мумкин.

— Бор, ўша Олимларникига бориб, телевизор кўриб ўтиравер энди.

— Оч деяпман!

— Очмайман. Ойи, Рашидни қаранг, эшикни теп-
япти.

— Қани тепганим, чақимчи, этигимнинг қорини қоқ-
япман,— деди жаҳли чиқиб Рашид.

Санобар опа ишдан қайтса, телевизор яна бузилиб
қолибди. Фарида бидиллаб ҳаммасини айтиб берди.
Аввал бир тўда болалар тўпланишибди, кейин телеви-
зорни ўртага олиб аллақаерларини галма-галдан бура-
шибди, охирида чувиллашиб, бир-бирларини итаришиб
кўчага қараб югуришибди. Санобар опа тутоқиб кетди:

— Бу боланинг дастидан уйда на телевизор ишлай-
ди, на радио! Магнитофонни-ку уч кун ўтар-ўтмас ча-
лажон қилиб қўйди. Эшикларнинг қулфи борми, мясо-
рубка борми, ҳаммаси унинг дастидан ишга яроқсиз
бўлиб ётибди. «Сен темир жинниси, шу ерга келгин,
сочингни битталаб юлиб олмасамми?»— деб югинди
ойиси.

— Ойи, мана бунингизни қаранг, тилини чиқариб
мени масхара қилляпти,— ўпкаси тўлиб, чинакамига
йиғламсираб деди Фарида.

— Қани масхара қилганим, оғзини совутяпман,—
деб баҳона қилди яна Рашид.

Санобар опа қўлидаги тарашани орқасига беркитиб,
кўча эшик томон секин-аста юриб кела бошлади. Эшик-
нинг тирқишидан мўралаб турган Рашид:

— Ассалому алайкум, ойижон, ишга эсон-омон бо-
риб келдингизми?— деб сўради.

Ойиси эшикни қия очиб:

— Жуда одобли бўлиб қопсанми?— деди.

— Биз ҳамиша шунақамиз-да, ойижон!— қўлини
кўксига қўйганча хавотирланиб кирди Рашид.

Санобар опа эшикни ичкарисидан қулфлаб, калитни
чўнтагига солди.

— Ойижон, мени табрикланг!— деди Рашид қувон-
чини ичига сиғдиролмай,— бу гал битта ҳам «пкки»
олмадим, мана кўринг, мана!

— Икки олмадим дегин!— деб секин-аста ўғлига яқинлаша бошлади Санобар опа.

— Ҳаммаси «уч» бўлди, ойижон!

— «Тўрт-пўрт» ҳам олдингми?

— Уқитувчилар «уч», «тўрт»дан яхши дейишяпти.

— Дазмолни нима қилдинг?— газабли овозини тишларининг орасидан чиқариб сўради ойиси.

— Мен унга янги спираль олиб келдим, мана ойижон! Яп-янги!!!

— Спирални қаердан олдинг?

— Мактабнинг қоровулидан.

— Бекорга бермагандир?

— Албатта бекорга бермайдн-да. Мен, ойижон, қоровулга дадамнинг кўзойнагини олиб бориб бердим.

— Вой, шўрим! Анави олтин ҳаллигиними?

— Ушани, ойижон. Хафа бўлманг, дадамда ундан иккита-ку...

— Мана иккита!— Санобар опа қўлидаги тараша билан Рашиднинг бошига туширмоқчи бўлган эди, ўғли чап бериб қолди. Ойиси тутоқиб, жиғибийрони чиқиб, мабодо Рашид қўлга тушса уни тириклайин кўмишга қасамёд қилиб, қўлига нима илинса Рашидга отиб, уни қувлашга тушди. Рашид бунақанги қувди-қувдиларни илгари ҳам кўп кўрганидан тажрибаси ортиб қолган эканми, ҳовлини гир айланиб қочар экан, гоҳо тўхтаб ойиси яқинлашгунча ғалати-ғалати қилиқлар қилар, яқинлашгач яна қочишга тушар эди. Охири, кўча эшик берк бўлгани учун устидан ошиб ташқарига чиқиб қу-гулмоқчи бўлди. Эшикнинг устига ирғиши билан ойиси ҳаллослаб келиб икки оёғига баравар тармашиб, пастга жон-жаҳди билан торта бошлади. Рашиднинг оёғида оғир карза этиги бор эди, икки пойи ҳам ойисининг қўлида қолди. Ўзи бир сакраб кўчага тушди.

Рашид нима қилишини, қаёққа боришини билмай, кўча ўртасида узоқ туриб қолди. Пайпоқдан зах ўтиб, оёғи совуқ қота бошлади. Негадир аламдан йиғлагиси келиб кетди. Ҳаммасига мана шу чақимчи Фарида айбдор. Агар у телевизорни предохранителини олганини, кеча дазмол «ўзидан-ўзи» куйиб қолганини айтмаганда ойиси бунчалик тутоқмаган бўларди, эҳтимол суюнчи бериб юбориши ҳам мумкин эди. Суюнчига у электр паяльник олган бўлар эди... Мана энди бўлса ҳаммаси чаппасига айланиб кетди. Рашиднинг шу пайтдан чақимчи Фаридадан ўч олгиси, жуда бошлаб ўч олгиси келиб кетди. Хўш, нима қилса экан? Эртага ойиси ишга кетганда, Фарида супурган уйга этиги билан кириб, ҳаммаёқни ифлос қилиб ташласинми? Йўқ, бу бўлмайди, бирпасда супуради-қўяди. Фарида ҳаммадан ҳам идиш-товоқ ювишни ёмон кўради. Айниқса, меҳмон келган кунлари жиғибийрони чиқиб кетади... Борди-ю, ҳозир уйларига меҳмон айтиб келса-чи! Ҳа-ҳа, худди шундай қилади! Бешта эмас, ўнта эмас, йигирмата айтиб

келади, йигирмата! Камида йигирмата коса, 40 та тарелка, қанчадан-қанча қошиғу пичоқлар ишга тушади. Фарида йиғламсираб уларни юва бошлаганда Рашид қаршисига ўтириб олиб, оёқларини чалиштириб ҳуштак чалади, муқом қилиб ўйинга тушади!

У Олим аканикидан бошлади.

— Хўш, ўғлим, тинчликми?— сўради Олим ака.

— Бизникига... Зиёфатга бораркансизлар,— шошмасдан тушунтирди Рашид.

— Зиёфат, қанақа зиёфат?

— Билмасам... ойим қизил байроқ олгаига ўхшайди.

— Ишхонаданми?

— Шунақа шекилли.

— Қачон борар эканмиз?

— Ҳозир Осиёхонни ҳам олиб бораркансизлар. Фариди билан ўйнаб келаркан.— Ойим орқамдан... қаттиқ тайинлаб қолдилар.

Шу йўсин яна тўққиз хонадонга кириб таклиф қилди. «Эр-хотин бормасаларинг, ойим билан дадам жуда қаттиқ хафа бўларкан» деб тайинлади.

Почтачи хола оғир сумкасини елкасига осганча Рашиднинг ёнидан ўтиб қолди.

— Хола, менга ҳам хат борми?— деди Рашид.

Почтачи хола елкасидаги оғир сумкасини шошмасдан ерга қўйиб, қадини ростлади:

— Сен бировга хат ёзсанг, сенга хат келади-да!— деб қўйди. Кейин қўлидаги бир даста конверт ичидан бирини танлаб Рустамларнинг почта қутисига ташлали.

Почтачи хола жўнаб кетгач, Рашид Рустамларникига келган хатга қизиқиб қолди. Қизиқ, кимдан келди экан? Рустам ҳеч ким билан хат ёзишмасди шекилли...

Хат сал ғалатироқ, конверти ҳам бошқа конвертларга ўхшамайди. Тепасига катта-катта қизил ҳарфлар билан «Гулхан» деб ёзиб қўйилган. «У-ҳў, гапнинг зўри бу ёқда экан-кў»,— негадир севиниб кетди Рашид. Хатни очиб ўқий бошлади.

«Хурматли ўртоқ Рустам Қодиров!

Сиз «Гулхан» журнали қошида ташкил этилган «Қизил изқуварлар» клубига аъзоликка қабул қилиндингиз. Ўзингиз яшаб турган жойлардаги революция ветеранлари, граждандар урушининг қаҳрамонларини излаб топиб, шахсан суҳбатлашсангиз, уларнинг ўлмас ишлари, кўрсатган жасоратлари ҳақида бизга ёзиб юборсангиз, маъқул топилганларини журналимиз саҳифаларида эълон қилиб борамиз...»

Рашид гоҳ елкасини қисиб, гоҳ бошини қашлаб, ўзинча бир қарорга келолмай ўйланиб қолди. Ажойиб хат экан-ку!

Рашид хатни чўнтагига солиб бошини шундоқ кўтарган ҳам эдики, юраги шиф этиб кетди... Ўн метр нарида бир нарсани сезгандай, кулимсираганча Рустам келарди! Рашид довдираб қолди.

— Ҳа, Рашид, нималарни ўқияпсан?— сўради Рустам ўртоғига яқинлашгач.

— Мен... мен... рус тилидан шеър ёдлаяпман,— дудқланиб деди Рашид.

— Қаникулнинг биринчи кунидая?

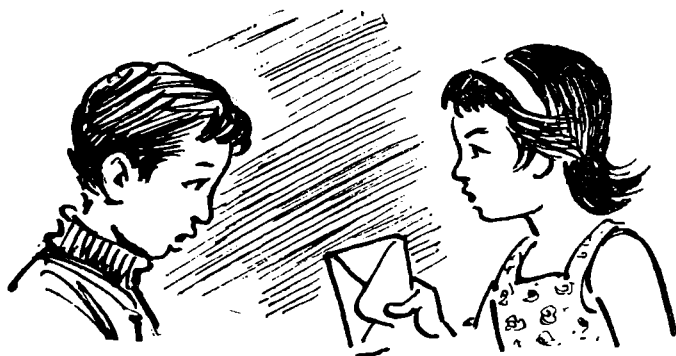
— Мен учинчи чоракда астойдил ўқимоқчиман-да...

Оқ кўнгил Рустам унга ишонди.

Рашид бу сирни ичида сақлаганча уйига қайтди. Ҳовлига шундоқ қадам қўйиши билан меҳмонларга кўзи тушди-ю, бир севинчига ўн севинч қўшилди: ҳовли тўла бола, қизлар копток ўйнашяпти, ўғил болалар водопровод олдида яхмалак учишяпти. Ичкарида эркагу хотинлар қийқиришиб, ўзаро чақчақлашиб ўтиришибди. Олдига ихчамгина фартуқ тутиб ўчоқ бошида уймалашиб юрган Фарида акасининг ёнига келиб:

— Ўласан энди!— деди ваҳимали бир оҳангда.

— Ўзинг ҳам идиш-товоқларни эрталабгача ювиб қўймасанг, меҳрибон ойижонинг терингни шилиб баданингга туз сепади,— деди Рашид, кейин ичкарига— меҳмонларнинг олдида кириб кетди.

Носир ФОЗИЛОВ

Рашид билан Рустам эрталаб ўн бирлар чама-сида Тошкент-Назарбек автобусига чиқиб, жойлашиб ўтириб олишди. Автобус ўрнидан қўзғолгач, Рашид теварак-атрофни бир оз томоша қилиб ўтирди-да, кечаги бўлиб ўтган воқеаларни эслаб кетди...

Рашид ичкарига кириши билан «гур-р» кулги кўтарилди.

— Оббо, Рашид тушмагур-эй,— деди тўрда ўтирган Олим ака паловдан ёғ бўлиб кетган бармоқларини ялаб.— «Қулонмиди уюринг, тортармиди буюринг», деганлар. Бобонг раҳматлик шўхроқ эди. Бобосининг неварасида... Хи-хи-хи...

Рашид бир дадасига, бир ойисига қарар, қаторга келиб ўтиришини ҳам, ўтирмасликни ҳам билмас эди. Меҳмонлардан бири луқма ташлади:

— Вой ичим-эй! Олим ака, Рашидга анави Назарбекдаги воқеани айтиб беринг. Бобосининг невараси бўлгандан кейин билиб қўйсин.

— Хи-хи-хи... Қайсини? Ҳалиги Тўланхўжа бойни боплаганиними?

— Ҳа, ўшани...

— Хи-хи-хи... Бир куни десангиз... Йигирманчи йилмиди? Йигирма иккинчи йилмиди? Замон махсум отряди Назарбекка борса...

— Рашид!!!

Бутун жисми қулоққа айланиб ўртада тикка турган Рашид ялт этиб орқасига ўгирилди. Қараса, эшикни қия очиб Фарида чақиряпти. Бир сирли гап борга ўхшайди. Рашид иккиланиб қолди: чиқай деса бобоси ҳақидаги қизиқ гапни эшитмай қоладиган, чиқмай деса Фарида кўрсаткич бармоғи билан имлаб чақиряпти: кулиб чақираётганига қараганда қизиқ гап борга ўхшайди. У эшикка чиқди:

— Нима дейсан?

Фарида шошмай ҳўл қўллари пи фартуғига артди-да. чўнтагидан бир қоғоз олди.

— Бу нима?

Рашиднинг ранги оқариб кетди. У «Гулхан» журналдан Рустамга келган хат эди.

— Бу нима деяпман?— жиддий сўради Фарида.

— Нима бўларди, хат-да... қани бу ёққа бер?

— Тўхта! Қаёқдан олдинг?

— Нима ишинг бор сенинг?— деди Рашид сал паст тушиб.

Унинг паст тушганидан «хатни Рустамларнинг почтасидан ўғирлаб олган» гумон қилиб, Фарида баланд келди.

— Ҳозир Рустамга олиб чиқиб кўрсатиб шарманда қилайми, а?— деди.

Рашиднинг жон-пони чиқиб кетди. Аввал қўл кўтармоқчи бўлди, уйда меҳмонлар борлигини эслаб, ноилож ялинишга тушди:

— Жон Фарида, ўзимнинг синглимсан-ку, бу ёққа бер...

— Бериб бўлман! Ҳали шошмай тур!

— Жон Фарида... Энди ёмонлик қилмайман. Улай агар, чин сўзим...

— Сенда чин сўз нима қилади?— Рашид паст тушган сайин Фарида авжга минарди.— Мана кўрасан, хатни Рустамга олиб чиқаман-у... Ҳамма қилғиликларинини болаларга ёяман.

— Жон Фарида, ундай қилма! Хатни бу ёққа бер. Ҳамма айтганингни қиламан...

— Ростданми?

— Рост!

— Ундай бўлса...— Фарида фартуғини еча бошлади. Рашид ҳеч нарсага тушунмай ҳайрон бўлиб турар эди,— Ма, мана буни олдингга тутиб, идиш-товоқларни юв!

— Кейин хатни берасанми?

— Йўқ, ҳозирча хат менда туради.

— Рустамга айтмайсанми?

— Айтмайман. Айтганларимни қилсанг.... Бўлмаса...

— Хўп, ювганим бўлсин...

Рашид фартуқни олдиға тутиб, идиш-товоқларни шақир-шуқур қилиб ювар, беҳосдан қўлга тушиб, бобоси ҳақидаги қизиқ ҳангомани эшитолмай қолганидан ачинар эди. Фарида эса, икки қўлини белиға қилиб, унинг тепасида кеккайиб «ундоқ юв, бундоқ арт» деб буйруқ бериб турарди. Хуллас, Рашид ярим кечасиға яқинлашганда ҳолдан тойиб йиқилди-ю, сўнг базўр кароватига эмаклаб чиқиб уйқуга кетди...

Эрталаб туриши билан ойисининг қош-қовоғиға қаради. Худди ёғай деб турган булутға ўхшарди. У ичида: «Ёғадиган булут ахир ёғмай тинчимайди», деб ўйлади-да, ишини пишиқ қилиб юз-қўлини ювиб кирди. ҳар эҳтимолға қарши, «булут ёғиб қолса, кечагидақа доғда қолмай» деб кирза этигини ҳам кийиб, чойға ўтирди. Бу маҳалда дадаси аллақачон ишға кетган эди. Столда ойиси, Фарида ва ўзи эди холос, улар индамай

ўтириб чой ҳўплардилар. Рашид кўз остидан ойисига разм солди: У негадир кўкариб кетган, асабдан бўлса керак, лаблари учар эди. Рашид қўрқиб кетди. Ҳозир бир гап айтиб, чалғитмаса бўлмайди.

— Ойи,— деди Рашид ниҳоятда мулойимлик билан,— бобомлар нима иш қилган экан Назарбекда?

Бусиз ҳам ўғлининг кечаги ўринсиз меҳмон чақириб, ташвишга қўйганидан ёрилай деб турган Санобар хола «пов» этиб ёнди кетди. Ёнига олиб келиб ўтирган эканми, ўқлоғи билан Рашиднинг бошига тушириб қолди.

— Мана бундай иш қилган экан, бобонг!

Рашид тўсатдан калтак зарбидан бирпас ўзини йў-

қотиб ағрайиб турди-ю, ойисининг яна ўқлоғини кўтариб столни айланиб келаётганини кўриб, ура қочди. «Булут ёғди!»

— Сен яшшамагур, шошмай тур ҳали!

Хайрият кўча эшик очиқ экан, бўлмаса кечагидақа девор ошаман, деб қўлга тушармиди! У шу қочганча ўпкасини қўлтиқлаб Рустамларникига борди. Эшик олдида бир оз нафасини ростлади, ўқлоғи қаттиқ теккан экан шекилли, башарасини бужмайтириб, бошини силаб кўрди, озгина ғурра бўлибди. Сўнг қулоқчинини бостириб кийиб, дарвозани тақиллатди. «Яхшиям ойим урди-лар. Бўлмаса уйдан қандай чиқардим. Жавоб бериб бўпти. Заб баҳона бўлди-да!».

— Сенми,— деди Рустам дарвозани очиб,— қаёққа?

— Назарбекка, биласанми, менинг бобом ҳам, Олим аканинг айтишича, Назарбекда урушган экан.

— Шунақами? Бўпти! Мен кийиниб чиқай...

Улар граждандлар урушида қатнашган боболарини суриштириб, батафсил билишга каникулдан олдинроқ аҳд қилишган эди.

Рашид мана шуларни кўз олдига келтириб, хаёл суриб ўтирар экан, Рустам унинг ўнг биқинига туртди. У шундагина автобусда келаётганини фахмлади. У, Рустам «анави мўйловдор амакига жой бер», деб туртди, деб ўйлаб шартта ўрнидан турди:

— Амаки, келинг, ўтиринг.

— Раҳмат, ўғлим, боядан бери қаёқда эдинг?— деди у пичинг билан.

Рашид ўпкадек қизариб кетди. Чунки автобус манзилга етиб келган эди. У бир катта иморат олдида тўхтади. Рустам тушаётиб:

— Ана, бобомлар!— деб қолди.

— Ўзинг ҳам чолни кўрсанг бувам дейдиган бўпсан-да!— деб тўнғиллади Рашид.

— Ўлай агар, ана! Магазинга кириб кетдилар,— деди Рустам астойдил уни ишонтирмоқчи бўлиб.

— Майли, бўпти, юр...

Улар олдинма-кетин лой ва қотиб қолган қор уюмларини кечиб йўлнинг нариги чеккасидаги магазинга киришди.

— Э, э, э... ўргилай. Келсинлар, келсинлар,— деди пештахта ортида турган элликлар чамасидаги тўлагина хушсурат, мўйловли киши тилла тишларини кўрсатиб илжаяркан.— Қодир ота, суюнчи чўзннг, мулла Рустам келдилар. Набирангиз.

Қодир ота бу маҳалда қийиқчасига икки-уч пачка чой, икки дона кир совун, йигирмата гугуртни боғлаб тугаётган эди.

— Ассалому алайкум, бобо.— Рустам бобосининг қўлини олди. Рашид ҳам салом берди. Қодир ота Рустамнинг пешанасидан ўпди. Уйидагиларнинг аҳволини сўради.

— Хўп келибсизлар-да, ўргулайлар, гиргиттонлар,— деди яна ҳалиги пештахта ортида турган хушсурат киши тилла тишларини кўрсатиб.— Бу йигитча ким?

— Маҳалламиздан, бирга ўқиймиз.

— Кимнинг боласисан, чироғим?—сўради Қодир ота.

— Нурмат аканинг,— деди Рашид.

— Қайси Нурмат?

— Анави «Қизил партизан» маҳалласидан,— Рашид Қодир отага тушунтира бошлади.— Илгари «Қора тош» маҳалласида яшаган. Замонали буванинг невараси бўлман.

Қодир ота «Ҳа-а, бўлди-бўлди...» деб бир оз турди-да, бирдан қих-қихлаб кулиб юборди:

— Бобонг раҳматлиқ кўп қизиқ одам эди-да. Қих...

— Ким у Қодир ота? Мен танийманми?— гапга қўшилди магазинчи.

— Танийсан, мулла Жавлонхўжа, танийсан... Қих...— деди Қодир ота туғунини қўлига олиб,— у кишини танимаган одам борми? Казо-казоларнинг додиди берган Замонали-да!

Бирдан магазинчининг ранги алланечук бўлиб кетди. Қодир ота буни сездими ё йўқми:

— Қани, оппоқларим, кетдик,— деганича ҳассасни дўқиллатиб магазиндан чиқди. Рустам дарров бобосининг қўлидан тугунни олди.

Назарбекнинг кўчалари паст-баланд, баъзи жойларга сув тўпланиб, музлаб қолган, кўчанинг кунгай тарафига офтоб тушиб эриб, лой бўлиб ётар эди. Зийрак Рашид йўл-йўлакай «ҳалиги магазинчи бобомнинг номини эшитганда нега алланечук бўлиб кетди», деб ўйлар, ўзича бу гапнинг тагида бир сир борлигига ишонар, буни Қодир бободан сўрашга ийманар эди.

Кўча эшик ёнида уларни икки юзи қип-қизил, устида эгни-боши ҳали яп-янги бўлса ҳам у ер бу ерига лой сачраган, қулоқчинининг боғичини орқасига боғлаб олган пучуққина бир бола илжайиб кутиб олди. Рустамнинг гапига қараганда, у бола бобосининг қўшниси, бояги магазинчи Жавлонхўжа аканинг ўғли экан. Улар салом-аликдан сўнг Қодир бобонинг кетидан ичкарига киришди. Сарви хола неварасини кўриб хурсанд бўлганидан қаерга ўтқазишини билмай қолди. Қодир ота тугундан бўшаган рўмолни қоқди ва деди:

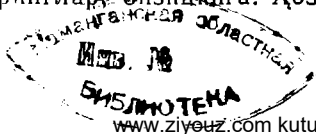
— Энди Рустамжон, менинг бир ерга бориб келадиган зарур ишм бор. Сенлар мана бу Сатторхўжа билан ўйнаб ўтиринглар.

Рашид ёшгина боланинг исмига «хўжа» қўшилганига таажжуб қилдими ё бу боланинг исми Саттор эканлиги учунми, унга ялт этиб қаради.

Қодир ота кетгач, болалар дарвоза олдига — куншувоққа чиқишди. Анча вақтгача уларнинг гапи-гапига қовушмади. Рашид билан Рустам нима учун бу ёққа чиқишганини Сатторхўжага айтгилари келмади. Ахир бу иккаласининг сирини эди-да!

Бир маҳал Сатторхўжа тилла суви юритилган чиройли соатига қаради:

— Юринглар, бизникига. Ҳозир мультфильм бошла-

нади,— деди ғалатиноқ қилиб.— Телевизоримиз рангли...

Оддий телевизор бўлганида чиқишмас эдику, аммо Рашид билан Рустам рангли телевизор қанақа бўлишини ҳали кўришмаган эди, қаршилиқ билдиришмади, Сатторхўжанинг кетидан секин юришди. Ҳовлисига кириб оғзилари очилиб қолди. Ҳовлиси жуда катта экан. Бунақа жой Тошкентда бўлса, камида беш одамга участка бўлади. Бу чеккада данғиллама уйлар, айвонлар, у чеккада катта оғилхона, унинг ёнида узун бостирма, бостирманинг бир томонига сим тўрдан ўралиб товукхона қурилган. Ичи тўла ғиж-ғиж товук... Ичкари уйга кирганда яна ағрайиб қолишди: залда чўғдек гилам осиглиқ. Бурчакда каттакон телевизор, нариги бурчакда «Ригонда» деган радиола. «Биз ҳам телевизоримиз бор деб юрган эканмиз-да. Мана буни телевизор деса бўлади. Бун қара, ўзиям «Электрон» деганидан экан», деб ўйлади Рашид. Темир-терсака яқинлигидан бўлса керак, у сал бўлмаса бориб телевизорнинг мурватини бураб юбора ёзди. Сатторхўжа телевизорнинг кнопкасини босди, бирпас ўтгач экран бир ёришиб ўчди-ю, кейин ҳамма ранги ўз ўрнига тушиб, сурат пайдо бўлди. Рустам билан Рашид «Вуй-й» деб юборишди. Улар берилиб кетиб, мультфильмлар тугаб, хоккей бошланганини ҳам сезмай қолишди.

Бир маҳал эшик очилиб, бояги магазинчининг боши кўринди. У ҳа йўқ, ҳу йўқ, ўғлига ўшқирди:

— Нимага бу қаланғи-қасанғиларни йиғиб, уйни ифлос қилиб ўтирибсан!— у шундай деди-ю, шиддат билан тўрға ўтириб, телевизорни ўчирди.— Борларинг, томоша тугади! Ҳе, шум болалар.

Рашид билан Рустамнинг оғзи очилиб қолди. «Қизиқ, боя «гиргиттонлар, ўргилайлар», деб турган киши шуми, ё бошқами?».

Улар аста-секин кўчага чиқишганида аллақачон кун ботиб, тўрғайлар чириллаётган экан.

— Ҳа, чироғларим, ўртоқларингникида узоқ қолиб кетдинглар,— дея қаршилади уларни бобо.

Иккаласидан садо чиқмади. Чол ҳайрон бўлганича уларга қараб турганида, Сарви хола буғини бурқиратиб лаганда шилпилдоқ олиб кирди.

— Бу дейман, невараларингни сийлабсан-да, кампир,— деди у гўштни тўғрар экан.— Шилпилдоқ қилибсан.

— Яхши кўраман-да, тойчоғимни,— деди Сарви хола гул-гул яшнаб.

Шаҳар болалари эмасми, Рустам билан Рашид шилпилдоқ ўрталамасдан тўйиб, қўлларини артишди.

— Э-э-э! Олинглар, ахир! Бувинг сенларни деб қилди шунча овқатни,— деди Қодир ота астойдил,— Э, мазаларинг йўқ, шаҳарбаччалар. Ё Сатторхўжа меҳмон қилдими, а?

— Йў-ўқ, ўзимиз тўйдик,— деди Рустам.

Рашид қўлини бўз сочиққа артар экан, энди гапириш мавриди келди, деб ўйлаб, Қодир отадан сўради:

— Бобо, бу... бизлар тушунмай қолдик. Жавлонхўжа ака қанақа одам ўзи?

Қодир ота ялт этиб болаларга қаради. Рустам билан Рашид унинг боя магазинда «Ўргилайлар, гиргиттонлар», деб айланиб-ўргилгани-ю, кейин гап Рашиднинг бобоси ҳақида борганида бирдан ранги оқариб кетгани ва ниҳоят ҳалигина уйида қилган қўрслигига айтиб беришди. Чол тағин одатдагидек «қих-қих»лаб кулди.

— Аслида мендан хато ўтди, чироғларим,— деди у ҳам қўлини артар экан.— Рашидвойнинг бобоси ким эканлигини айтмаслигим керак эди.

— Нега, бобо?

— Негалиги шуки, Жавлонхўжанинг отаси Тўланхўжа Назарбекда энг катта бойлардан эди. Уша йиллари ҳукуматга қарши одамларни уйида яшириб, пул, қурол билан таъминлаб турган, у хумпар. Бу сирни сепинг бобонг аскар тортиб чиқиб очган. Ўзининг ҳам

ажали бобонгнинг аскарлари қўлида экан. Бундан Жавлонхўжанинг хабари бор... У хумпар шунинг учун... бобонгнинг номини эшитиши билан...

Бу гап Рашид билан Рустам учун кутилмаганда ноёб-янгилик эди. Бирдан уларнинг кўзлари чарақлаб очилиб кетди. Рашид шошиб-пишиб бобосини сўради.

— Яхши одам эди, раҳматлик. Кўп қизиқ одам эди-да! Қих-х... Дарвоқе, ану Ғафур Фулом деган катта шоир китоб ҳам ёзган-ку, «Шум бола» деб...

Рашиднинг кўзлари мошдек очилиб кетди. Бу ҳам Рашид билан Рустам учун кутилмаган янгилик эди.

— Хўш-хўш?— дейишди иккаласи ҳам бараварига.

— Ҳа. Энди болаларим, мен гапга нўноқ одамман. Шаҳарда, Қоратошда бобонг билан бирга юрган Омон махсум деган киши бор. Ушандан сўрасаларинг кифтини келтириб айтиб беради.

— Ўзингиз айтиб бера қолинг?

— Ҳа, жа қизиқиб қолдиларинг. Бир гап борми ўзи?

Рустам бу ёққа нима учун келганини, «Гулхан» журналининг топшириғини оқизмай-томизмай айтиб берди.

— Э-э, шундай демайсанларми?— деди Қодир ота жиддий тусга кириб.— Энди болаларим, мен сенларга айтсам, чол одам хато қилиб қўйишим мумкин. Яхшиси, буни ҳукуматнинг ўзидан сўранглар. Идораларда ҳужжатлари бор. Сақланган бўлиши керак. Кейин ўзимиз ҳақимизда ўзимиз гапирсак, мақтанган бўлиб қоламиз...

— Ие, сиз ҳам қатнашганмисиз, бобо?— деб сўраб қолди Рустам.

Қодир ота кулиб қўя қолди.

Болалар хурсанд эдилар. Бекорга келишмаган экан. Шунча нарсани билиб олишди. Эҳтимол, шаҳарда ноёб ҳужжатлар топишар ҳали, балки...

Бу гаплар, ҳатто, кечаси Рашиднинг тушига кириб чиқди. Эрталаб Рашид магазинчи «Шум бола» деганини

эслаб, унга шум бола қанақа бўлишини кўрсатиб қўй-моқчи бўлди.

У ўз режасини Рустамга гапириб берди.

— Қандай қилиб?—деб сўради Рустам қизиқиб.

— Кейин кўрасан... Бир боплаб адабини берамиз Жавлонхўжанинг. Иккинчи кўрслик қилмайдиган бўлади.

— Қў-е...

Улар нонушта қилиб бўлгач, йўлга тушишди. Худди шу пайт кўча бошида турган Жавлонхўжани кўриб қолишди. Рашиднинг эсига бояги режаси тушиб, мияси яшин тезлигида ишлаб кетди. У ғалати йўрғалаб бориб Жавлонхўжага салом берди, у ўгирилиб бир қараб қўйди.

— Амаки, мени кечиринг,— деди иккала қўлини кўксига қўйиб.— Жон амакижон кечира қолинг...

Жавлонхўжа қаддини ростлади, башарасига сачраган лойларни артар экан, бир чеккага туфлаб сўради

— Сен бола, нима иш қилувдингки, мен кечираман?!

— Ану, чипор товуғингизни сўйиб қўйдим...

— Нега сўяр экансан!— Жавлонхўжанинг товуши ўзгарди.

— Анақа... томдан қа-қаглаб тушиб... анави бостирма тагида устунга боғлоғлиқ турган кулранг қашқани ҳуркитиб юбориб...

— Ҳуркитса чипор товуқни сўясанми, лаънати!

— Нега сўймас эканман,— деди Рашид ҳам товушини баландроқ қилиб,— бирдан юлқиниб, бостирма устунини тойдириб юборди-да!

— Кейин нима бўлди, жувонмарг?

— Кейин охурда курт-курт ковуш қайтариб ётгап буқангизни том босиб ўлдирди.

— Вой, бўрдоқи буқам!— деди Жавлонхўжа инграб.

— Саттор қаёқда эди, Саттор!

— Сатторхўжангиз ҳуркиган тойдан қочаман деб,

айвондаги тош ойнангизга бошини урволиб чил-чил қилди.

— Нима деяпсан ўзи, ҳароми? Бошини чил-чил қилдими ё ойнаними?

— Ойнани ҳам, бошини ҳам...

— Вой болам...— у юрагини чангаллаб деворга суянганича ўтириб қолди.— Ўзи омонми?

— Ўзини ҳалиги сизга лой сачратиб кетган «Тез ёрдам» олиб кетди, амаки.

— Вой жувонмарглар... Сенлар нима қилиб юрувдинглар бизникида, а?

— Анақа, рангли телевизорингизни тузатмоқчи эдик.

— Вой... телевизор яп-янги эди-ку... Нима бало орттирдиларинг, яна?

— Анақа, яна яхшироқ кўрсатадиган қилаётувдик...

— Дард қилаётувдик! Нима бўлди? — деди Жавлонхўжа силласи қуриб.

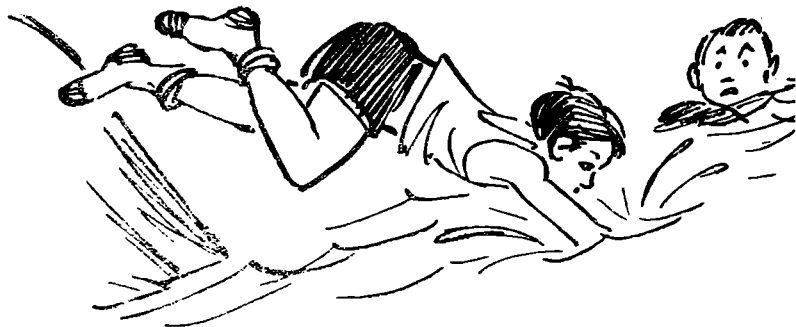
— Анақа, орқасидан пов этиб олов чиқиб... Йўг-а, аввал пуф этиб тутун чиқди шекилли, а? — деб Рашид Рустамга ўгирилган эди, қараса Рустам тахта бўлиб қолибди. Шу билан гапни у тўхтатди. Бундоқ қараса, Жавлонхўжа ҳам пинакка кетган одамдек деворга суяниб жим ўтирар, аммо иккала кўзи очиқ, маъносиз, базўр нафас олар эди...

— Юр кетдик, — Рашид Рустамнинг қўлтигидан олди.

— Бу нима қилганинг, ўлиб қолса нима бўлади? — деди Рустам бўғилиб.

Рашид унга жавоб бермади. Автобус тўхтайдиган жойга қараб кетар экан, Рустамга қараб тиржайиб муқом қилди.

— Чаманда гул очилди-ё,
Чаканга тақ, чаканга!..

ШУҲРАТ

Кесакдан чақмоқ чиқиб, Рашид бугун математикадан тўрт олди. Ўқитувчи ҳам қувноб кетди:

- Қалланг ишлайди, Рашид.
- Албатта, ишлайдиганини танлаб олганман-да.
- Нима, аввалгисини сотиб, бошқасини олдингми?
- Йўқ, ўзини озгина ремонт қилдим: бир-икки винти сал бўшаб кетган экан, бураб қўйдим. Баъзисини яхшилаб мойладим. Энди жойнда!
- Қўрамиз, — деди ўқитувчи.
- Ишонаверинг!
- Бу ёғини бўшаштириб юборасанми, деб қўрқаман.
- Қўрқманг. Мурвати қаттиқ.

Чиндан ҳам Рашид бу чоракни тузук бошлади. Ҳозиргача «2»си йўқ. Лекин ўша-ўша тўполончи. Охирги қўнғирроқ чалиниши билан эшик қолиб, деразадан таш-

лаб қочади. Йўлда учраган боланинг портфелини папкаси билан уриб учираиб юборади. Баъзан шалпангроқ боланинг қулоғини чўзиб, «локаторнинг ишлаши қалай? Ҳиндистонни оладими?» деб чирқиллатади. Барн бир ҳали ҳам Фаридага кун йўқ. Биласизми, Фарида-нинг расмга ҳаваси зўр, чизгани-чизган. Баъзан китеб-журналларга қараб кўчиради. Ушанга ўхшатиб бўёқ беради. Мана кун кеча бир журналдан чиройли кийинган бир қизнинг расмини ўхшатиб ўз дафтарига кўчирди. Ҳатто ойиси, «Уста бўлиб кетибсан-ку, қизим», деб елкасига қоқди. Бундан яшнаб кетган Фарида расмни катта тош ойнага қўйиб қўйди. Ҳар ўтганда бир кўзи тушиб, ойисининг мақтовини эслайди. Кеча мактабдан келса ана шу расмдаги қизга биров мўйлов ясабди, соқол қўйибди. Энди на қизга ўхшайди, паўғил болага. Бу, албатта Рашиднинг иши. Фарида хафа бўлди, йиғлади, ойисига кўрсатиб, арз қилди. Рашиднинг келишини кутди. У келди-ю, лекин тан олмади, тонди, ҳатто қасам ичди:

— Сен қанақасан ахир, қўғирчоғингнинг сочини сичқон кемириб кетса ҳам мендан кўрасанми?

— Бу уйга сендан бошқа ит ҳам кирмайди. Тўлаб бер!

— Кирмайди-я, кирмайди. Кеча анави қақилдоқ ўртоқларингги йиғиб олиб ўтирувдинг-ку.

Шу маҳал ойиси келиб қолди, ҳеч нарса демасдан, Рашидни орқа ёқасидан ушлади. Лекин Рашид ундан олдин бидирлади:

— Ойижон-чи, ойижон, мен бугун мақтов олдим. Ҳали «икким» йўқ. Энди ота-оналар мажлисида қизариб ўтирмайсиз.

Она сал бўшашди:

— Ҳа, майли, буни қўя тур. Синглингнинг расмини нима қилдинг? Ака деган ҳам шунақа бераҳм бўлади-ми? Бечоранинг қанча вақти кетган эди.

Бари бир Рашид иқрор бўлмади. Тонди, баҳона топ-

ди. Онасининг қўлидан чиқиб қочди. Кўча эшик олди-га бориб, баланд келди.

— Мана, мана шунақа қилиб одамни уйдан қува-сизлар-да, тагин дарс тайёрламайсан, деб уришасиз-лар. Энди «икки» олсам айб ўзларингда!

— Сени ким қувапти, тентак? — она ён босди.

— Сиз, анави жибилажибон, — синглисини кўр-сатди.

— Тўғри юрсанг гап эшитмайсан, қочиб ҳам юрмай-сан. Бор, уйга кир, дарсингни қил.

— Қириб бўбман. Ана, косовингиз эшикнинг орқа-сида турибди.

Она косовни олиб, ҳовлининг нариги бошига улоқ-тирди. Гўё шу билан «энди сени урмайман», ишораси-ни қилди:

— Дарсингни қил! — деди у Рашидга, сўнг қизига ўгирилди, — ўзинг расм солишга устасан-ку, қизим. Бошқасини сола қол. Энди аканг тегмайди.

Фарида пиқ-пиқ йиғларди. Рашид отдан тушса ҳам узангидан тушмасди.

— Бунисига ҳам мен текканим йўқ!

— Бўлди-бўлди! Оталаринг темирчи эмас, гапни чўзмаларинг.

Бари бир Рашид дарс тайёрлагани уйга киргани йўқ. Яна қанча баҳонани саржиндек тахлаб, гапни дўндирди-да, кўчага чиқиб кетди. Нариги маҳалладаги ўртоқлари билан ланка ўйнади.

Рашид мана шуларни ўйлаб, энди мактаб эшигидан чиққан эди, Рустам келиб папкаси билан бир туширди.

— Зўрсан, Рашид, ўқитувчига ҳам бўш келмайсан!

— Хўш, нега бўш келар эканман. Дарсини қойил қилиб қўйганимдан кейин нима ҳам дея олади. Ичим тўла гап-ку, шу лаънати «икки»лар дастидан бировга эшилиб оғиз очолмайман. Дарров баҳона пеш қилиша-ди. Мана, энди, бундан буёқ эшитаверасан, теша тег-маганларидан эшитасан.

- Сайрайман, дегин?
- Бўлмасам-чи? Навоий ҳам гап билганидан шунча китоб ёзган-да.
- Шоир бўлиш ниятинг ҳам борми дейман?
- Йўқ. Қофиясини келтиролмаيمان.
- Бўлмаса ҳикоя ёз.
- Зерикиб кетаман. Яхшиси ажойиб машиналар ўйлаб топадиган бўламан.
- Конструктор, дегин?
- Топдинг, ичимсан-да, дўстим!
- Билсак бўладими, қанақа машина ўйлаб чиқармоқчисан? — ҳазилга олди Рустам. Рашид бирдан юрагидагини тўкиб солди:
- Шунақа машина бўлади-ки, унинг дастидан биров ёлғон гапира олмайди, бир-бирини алдолмайди, ёлгондакам ваъда беролмайди.
- Ие, жуда қизиқ-ку!
- Ҳа, масалан уни магазинга қўйилса, пул олаётганда харидорнинг кимлигини ва нима ниятда харид қилаётганини кўрсатиб туради. Агар харидор чайқовчилик мақсадида келган бўлса, пулини олади-ю, чекини бермасдан қизил чироғи пир-пир этиб ёнаверади. Ичкари уйда ўтирган милиционер олдидаги чироқ ҳам ёнади. Кўрибсанки, чайқовчи қўлга тушибди-да!
- Зўр-ку! — чиндан ҳам севинди Рустам.
- Мен топгандан кейин зўр бўлади-да, оғайни.
- Рустамнинг хаёлига бирон қизиқ воқеа тушдими, ўзича мийиғида кулиб қўйди:
- Ҳа, нега жийда топган жиннидай жилмаясан. Машинам сенга ёқмадими? Нима бало, чайқовчилик қилиш ниятинг бормиди?
- Бу, Сатторхўжанинг уйидаги моллари эсимга тушиб кетди. Уйдаги молларини кўргандинг-а? Унга ўхшаганлар бўладиган бўлса, бу машинагни ҳам йўлдан оздиради, эвини қилади.
- Эвини қилолмайди! — деди қатъий қилиб Ра-

ид. — У шундай машина бўладики, на одамнинг сў-
зага кулоқ солади ва на найрангига учади.

— Қани эди шундай бўлса!

— Бўлади оғайни ишонавер. Бу калла ишлаганда
астойдил ишлайди.

Унинг сўзини Рустам бўлди:

— Ишламаса ҳам астойдил ишламайди! Шундайми?

— Ҳа, айтганча, Рустам, кечаги масалани ечингми?

— Математикадан берилганиними?

— Ҳа.

— Енгил-ку. Ечолмадингми?

«Йўқ» дейишга Рашиднинг тили бормади:

— Ечишга ечдим-у, жавобига тўғри чиқмади.

Рашид Рустамдан «Машиналар кашф қиладиган
каллани яхшилаб ишлатиш керак, ўртоқ» деган маъ-
нода таъна кутган эди. Йўқ, у бундай қилмади, дўсто-
на ёрдамини таклиф этди:

— Ҳали кир, бирга чиқарамиз.

Жавоб Рашидни жуда мамнун қилди. Уни қучоқ-
лаб олди:

— Зап оғайнимсан-да! Мана шунақа танталигинг
учун сени яхши кўраман-да. Ке, ўша машинамни ҳам
бирга кашф этамиз.

Рашид жуда талтайиб кетган эди. Буни Рустам
фаҳмлади:

— Раҳмат, ўзингга буюрсин. Мен агроном бўлмоқ-
чиман.

— Майли, лекин хафа бўлмайсан.

Улар бу маҳалда Кайковус бўйига чиққан эдилар.
Мартнинг илк изғирини анҳор бўйидаги яланғоч тол-
ларнинг ингичка новдаларини минг оҳангга солиб ўй-
натарди.

Рашид йўл четидан ёнғоқдек тош олиб, Рустамга
деди:

— Ҳув ўша ковак толни пойлайми?

— Тегиб бўлсан.

— Мана кўрасан, — Рашид папкасини ерга қўйиб, бир кўзини қисганича ўша ковак толни нишонга олди. У шундай ҳафсала ва чираниш билан тошни отдики, тош толнинг четига тегиб бир томонга учиб кетди. Худди шу маҳал қайрилишдан чиққан чолнинг шундоққина оёғи остига бориб тушди. Чол ҳассасини ўқталиб нималардир деди. Унинг сўзини на Рашид эшитди, на Рустам. Шундай бўлса ҳам Рустам уялганидан қочиб кетди.

— Қаёққа қочяпсан, ўзи зўрға келяпти-ку, сени қувармиди?

Рашид гўё гуноҳини ювмоқчи бўлгандек артистларга ўхшаб такаллуф билан энгашиб, ўша чолга салом берди:

— Узр отахон! Невараларингизга айтманг, уришиб қоламиз!

Рашид Рустамни қувиб етганда анҳор ёқасидаги қийчув устидан чиқди. У бундоқ қараса сувда биров оқиб боряпти. Ҳамма ўзича унга нималардир дейди, лекин ҳеч кимнинг сувга тушгиси йўқ, сувдаги одам эса гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай оқиб борарди. Нима учундир у қўлидаги қора сумкасини қўйиб юбормас, жоним кетсаям сумкадан ажралмай, дегандек унга баттарроқ ёпишарди. Қирғоқдаги кишиларга бу ғалати кўриниб «Сумкани ташла! Суз! Унгга суз! Чапга!» деган нидолар эшитиларди.

— Жони сумкада бўлса керак, — деди Рашид. У кўп ўйлаб турмасдан наридан-бери ечиниби пайпоғи билан ўзини сувга отди. Аста сузиб бориб худди жўрттага қилгандек, ҳаммани ҳайратга солаётган қора сумканинг бир четидан ушлаб, ўзига тортди. Сумкага эргашиб бола ҳам тортган томонга келаверди. Соҳилга яқинлашгач, оёғи устида тикка туриб, оқаётган одамни қўлтиғидан олиб «Мана, тортиңлар», деган ишорани қилди. Оққан киши аллақачон ҳушини йўқотган, оғзидан ғарқ-ғарқ сув келарди. Бир четга олиб ётқиз-

дилар. Рашид билан Рустам қай кўз билан кўрсин-ки, у Сатторхўжа эди.

— Бу ёқда нима қилиб юрибди? — деди Рашид.

— Билмасам! — ҳайрон бўлди Рустам.

Улардан нарироқда кимдир сувда бола билан оққан қора сумкани очган, ичидаги маблагини — 95-нчи кўк чойнинг икки-уч бўлагини баралла кўтариб ҳангома қиларди:

— Антиқа чой, 95 нинг айни ўзгинаси!

— Ҳеч қаерда йўқ-ку, қаердан олиб келаётган экан? — дерди ажабланиб аллаким.

— Чайқовчига топилади!

Кўпчиликнинг диққати ўлим чангалидан қутқарилган Сатторхўжада эмас, у қўлидан қўймаган қора сумкадаги талайгина кўк чойда эди...

Гапнинг қизиғи кечқурун, қош қорайганда чиқди. Рашид энди Рустамникидан қайтган эди. Кўча эшик мусшук тирнагандек ғалати тақиллади. Рашид «Бу ким бўлди?» экан деб ҳайрон бўлиб чиқса Сатторхўжанинг дадаси Жавлонхўжа. Лабида киши ғашини келтирадиган бир илжайиш, ўзи сал такаллуф билан эгилган. Рашидни кўриши билан яна ҳам хурсанд бўлгандек, дарров қўлини олди, ҳадеганда қўйиб юбормай ўғлини қутқаргани учун миннатдорчилик билдирарди:

— Баракалла, азамат, Бобосининг набираси! Записиз келиб қолибсиз, бўлмаса ўғлимдан ажралган эканман! Битта ўғлим-а! Вой, баракалла!

У ўз миннатдорлигини шунақа қалаштириб ташлаган эди-ки, охири Рашидга малол кела бошлади. У ўзини одам қутқарган киши эмас, балки гуноҳ қилган кишидек ҳис этди. Бу ҳолатдан қандай қилиб қутулишни билмас, эсанкираб турарди. Ахир умрида ҳеч ким унга бунчалик эгилиб-букилиб, муте бўлиб миннатдорчилик билдирмаган-да!

— Қани уйга кириш, — деди охири Рашид.

— Йўқ, ука, шошиб турибман. Ўғлимнинг халос

кори сиз эканлигингизни эшитдим-у, севинчим ичимга сиғмасдан, оёғимни қўлимга олиб чопдим. Минг қилса ҳам ота қадрдонларимиз-да. Ҳа, баракалла.— Жавлонхўжа яна сайраб кетди. Яна Рашид лоҳас тортди. Охирп Жавлонхўжа мақсадга кўчди:

— Ҳойнаҳой уйда ойингиз, дадангиз бўлсалар керак?

— Дадам ҳали ишдан келганлари йўқ.

— Майли келиб қоладилар. Мен келиб сизларни безовта қилмай қўя қолай, яхши кунларингизда келарман. Сизда жиндак маслаҳатли гапим бор эди, Мирза Рашидбек.

— Майли, — деди Рашид ҳайрон бўлиб.

— Бир четга ўтсак.

Ўтган-кетгanning кўзидан холироқ ерга ўтгач, Жавлонхўжа гап бошлади:

— Мен сизни нима билан рози қилишимни билмайман, ука. От миндирсам кам, не илож, қурбим етмайди. Мана шу арзимас совғани олиб келдим.

Рашид ҳалигача гап сеҳрида қолиб пайқамабди. Жавлонхўжанинг қўлида сетка бор экан. Жавлонхўжа ундан қоғоз қутига солинган чиройли ботинка олиб узатди:

— Кийиб кўринг, ука, сиғмаса алмаштириб бераман.

Рашид нима қилишини билмас, унга сарп Жавлонхўжа қисташини қўймас эди. Жавлонхўжа худди мажбур қилгандек Рашидни бир четга ўтқазиб, ботинкани кийгизди. Худди шунн кутгандек, лойиқ келганидан қувониб кетди:

— Айни сизнинг размер. Ният холис-да. Кийинг. Тепиб-тепиб кийинг. Мен мингдан-минг розиман.

Жавлонхўжа Рашиднинг қаршилигига қарамасдан ботинкани яна қутисига солиб, унинг қўлтиғига қистирди.

— Сиз хижолат бўлманг, Рашидбек. Битта ботинка

нима деган нарса, орадан оқибат кўтарилмасин, меҳр-шафқат кўтарилмасин.

Гапга уста, чаққон Рашид сеҳрланган одамдек гинг деёлмай қолди. Жавлонхўжанинг кейинги сўзларидан эса ўзига келиб, кўзи очилди, фикри тиниқлашди.

Жавлонхўжа рандаланган тахтадек силлиқ қилиб гап бошлаган эди: «Ука, тирикчилик-тирикчилик! Вақтида сизларга ўхшаб ўқолмадик. Чаласавод бўлиб қолдик. Тузуккина ҳунар, касб орттиролмадик. Шу бир дўконнинг кунжида моғор босиб, берганига шукур қилиб ётибмиз. Пешана шу экан». Рашиднинг хаёлига Рустам билан Назарбекка боргани, Жавлонхўжанинг ҳашаматли кўраси ва рангли телевизор келди. Унинг дагдағаси қулоғи остида янгради. Ана шунда Рашид ҳушёр тортди. Жавлонхўжа ҳамон жаврарди, энди ўзига яқин тутиб «сен»ларди:

— Энди, ука, ўзингдан ўтадиган гап йўқ: ўша Сатторхўжа қўлидаги арзимаган лаънати кўк чойни битта бемор ўртоғимга юборган эдим. Касали жуда оғир, кўк чой ичмаса бўлмайди. Сен уни бошқача тушуниб, анча гап қилибсан. Ўғлим ҳаммасини айтди. Ёнидаги пули ҳам меники эмас, онасиники. Онаси келинлигида тақиб келган чиқитқилик узугини муҳтожликдан бир дуогнасига сотган экан. Йўл-йўлакай шу пулни ҳам Сатторхўжа тушгур олиб келаётган экан. Унга менинг алоқам йўқ. Ука, ҳеч алоқам йўқ. Милицияга хабар бераман, дебсан, ундай қилма. Оворагарчилик кўпаяди. Майли, ўша нарсаларнинг ҳаммаси сенда қола қолсин. Биз розимиз. Онасини ҳам ўзим кўндириб қўяман. Бундан кейин бунақа бемаъни ишни қилмайди. Келишдикми. Рашидбек? Хўп, де, ука! Бу яхшилигинингни у дунё-ю бу дунё унутмайман!

— Қайси пул, қайси чой? Нима менда қолади?— ўзини тутиб олиб жиддий деди Рашид.

— Ўзингни гўлликка солма, ука. Сатторхўжанинг сумкасидаги чой билан ёнидаги пул-да.

Бирдан Рашид қаҳ-қаҳ уриб кулди. Унинг назарида Жавлонхўжа жуда паст тушиб кетган, ундан уялиш ёки тортиниш ўринсиз эди. Жавлонхўжа илонга тўсатдан йўлиққан бақадек қотиб қолди.

— Нимага куласан, ука? Пул, чой қаёқда?

— Жойида.

— Жойи қаер? — Жавлонхўжани титроқ босди.

— Милиция, қаер бўларди!

— Йўғ-э! Ҳазиллашманг Рашидбек.

— Рост. Беҳазил.

Бир лаҳза энди нима қилишини билмай туриб қолган Жавлонхўжа бирдан ҳушини йиғиб, бошини кўтарди ва Рашиднинг қўлтиғига минг бир тавалло билан қистирган ботинкани тулкидек чаққонлик билан юлқиб олиб кўздан ғойиб бўлди.

Рашид ҳайрон бўлганича қолаверди.

* * *

Мирзакалон ИСМОИЛИЙ

Еру кўк шу қадар гўзалки, табнат бисотида-
ги бор жавҳарларини этак-этак қилиб сочиб
юборганми, дейсиз. Ҳа, шунчалар гўзал! Бехос қараб
қолсангиз, нақ кўзларингиз қамашиб, ёқимли ҳидлар-
дан бошингиз айланиб кетади. Март изғиринлари илк
баҳор ҳавосида бўрқсиган юзларимизни беозор чимчи-
лаб ўтганига ҳам мана ўн кундан ортиб қолди. Бу ора-
да табият баралла уйғониб, дарахтлар қийғос гулга
кирди. Оёқларингиз остига, атрофларингизга қаранг,
ҳаммаёқ ям-яшил, теварагингизда зумрад майсалар
селкиллаб турибди. Балки одамларнинг баҳри-дили ба-
ҳор гулларидай очилиб кетиши шундандир. Ана улар

қиш либосини ташлаб, енгил кийимларда роҳат қилиб юришибди!

Роҳат! Кийим-бошнинг енгил бўлиши-ку роҳат-а, лекин хулқ-атворнинг енгил бўлиши одамни ерга қаратиб қўяр экан. Халқимиз «бир мисқол кумушга бир ботмон тош керак» дейди. Мағзини чаққан кишига бу жуда катта ҳикмат. Рашид мана шу ҳикматни эшитмаган, ё эшитса ҳам маъносига етмаган. Бунинг маъноси шу: «Жиндек кумуш топдим, деб ҳовлиқма, ўпкангни бос! Бир ботмон тошдек огир бўлсанг кумуш сеники. Борди-ю, бу эшикдан кириб, у тешикдан чиқиб кетадиган елвизак бўлсанг, хайр-маъзурингни қилавер, кумуш қўлингдан кетади!».

Рашид аслида ёмон бола эмас-у, лекин унда мақтанчоқлик, қўл урган ишини тугатмай чала ташлаб кетиш касали бор. Рустам эса Рашиднинг бу одатини ёмон кўрнбгина қолмади, аксинча уни бу ёмон қилиқдан қутқазिशга ҳаракат қилди.

Шу мақсадда бир кун Рустам дўстини холи топиб: «Бемаза қилиқларингни ташла. Биров бир нима деса қуруқ хашакдек лоп этиб ёниб кетасан», деган эди, Рашид дарров қийигига олди:

— Ҳа, мен билан бирга ёниб кетаман деб қўрқасанми, қўрқма, ёнмайсан, — деди.

Рустам анча вазмин, андишали бола. Шу учун бир қўлини дўстининг елкасига ташлаб, гапни узоқроқдан бошлади:

— Бир кун математикадан «4» олганингда муаллимимизга айтган гапинг эсингдами?

Рашид бир нафас ўйланиб қолди. Кейин бирдан шарақлаб кулди:

— Э,ҳа, ҳалиги миямнинг винти тўғрисидагими?

— Ҳа, «бир-икки винти сал бўшаб қолган экан, қаттиқлаб қўйдим, мана энди жойида», деган эдинг-а?

— Ҳа. Десам нима бўпти?

— Ўшанда винтларингни ё дуруст мойламагансан,

ё бўлмаса қаттиқроқ бурамагансан. Эски ҳолича қолиб кетган экан.

Рашиднинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. Рустамнинг қўлини елкасидан шартта олиб ташлаб, ўшқирди: — Нима учун?

Рустам дўстининг жаҳли чиққанини жуда яхши фаҳмлай-ю, шундай бўлса ҳам ўзини билмаганга олиб, қўлини яна Рашиднинг елкасига қўйди. Кейин жилмайиб:

— Шунинг учунки, дўстим, калласи жойида одамга ўхшаб иш тутмайсан, — деди.

Камчилигини айтсанг жириллайдиган болалар бўлади. Рашид ўшанақалардан. Дўсти гапини тугатмасдан ўдагайлашга турди. Рустамнинг қўлини жаҳл билан туртиб, қичқирди:

— Э бөр-э, сендақа калласи жойида билағондан ўргилдим!

У шундай деди-ю, чўрт ўгирилиб кета бошлади. Аммо Рустам қўймади.

— Ҳой, тўхта! — деди уни енгидан ушлаб. — Ҳали ҳамма гапимни айтмасимдан бошимни уриб ёргу-дай бўляпсан-у, айтганимда нима бўлади?

Рашид қараса, Рустам қўйвормайдиган. Шунинг учун тўхтаб тўнғиллади:

— Сендан гап қарзим йўқ эди шекилли?

— Сеники-ку йўқ, меники бор, айтмасам кўнглим тинчимайди, — деди Рустам босиғи билан. Кейин бор гапни тўкиб солди: — одам читтак эмас, чирт этиб бу шохга, чирт этиб у шохга қўнадиган. Лекин читтак ҳам шохдан шохга бекорга қўнмас экан. Шохлардаги, барглардаги зарарли ҳашаротларни териб еб, дарахтларни қуришдан, демак, ўлишдан сақлаб қоларкан. Эсингда бўлса керак, табиат дарсида ўқитувчимиз шундай деб ўқтирувдилар-а?

— Э менга ақл ўргатаверма кўп! Э, ўша читтакдан ҳам, сендан ҳам ўргилдим-у! — деди Рашид бўзариб.

Рустам дўстининг совуқ гапларига жаҳли чиқмай, аксинча, нашъа қилгандек, хахолаб кулди:

— Аммо сени гапга чиқарган-да! Гапда хонсан-у, ишда сувга тушган нонсан, елвизак! — деди у кула-кула.

Елвизак? Бу қанақаси бўлди? Лақабми? Лақабни ҳаммага Рашид қўйиб юарди-ку! Рашиднинг кўзлари ғазабдан чақнаб кетди.

— Менга қара, — деди у, ғазабли кўзларини Рустамга тикиб, — елвизак деганинг нимаси?!

Рустам ўқи мўлжалга теккан мергандек қувониб қиқирлади. Рашиднинг вужудидан муздек тер чиқиб кетди. Лақаб қурғур шунақа совуқ бўларканми, а?!

— Менга қара, Рустам, анави йилтиллаб турган тишларингга жонинг ачиса, менга лақаб қўйма! — деди Рашид, оғзидан тупук сочиб.

Рустам мазахга ўхшатиб тиржайди:

— Мен қўйганим йўқ, синф қўйган.

— Синф қўйган?!

— Ҳа синф. Ҳозир синфимиз сени «елвизак полвон» дейди. Маъносини тушунтириб берайми, ё ўзинг тушундингми?

— Э, бор-э, сендақа лақаббозлардан куйдим-ку! Ўзимнинг ота-онам қўйган чип-чиройли отим бор — Рашидбек!

— Бошқаларнинг ҳам отларини ота-оналари қўйган бўлса керак-а, Р а ш и д б е к!

— Ота-оналари қўйганми, бувалари қўйганми, менинг нима ишим бор? Улар бошқа, мен бошқа...

— Ҳа, баракалла! Сен бошқа! Ҳамма бало шунда. Сен бошқаларга ўхшамайсан, бошқалар юрган йўлдан юрмайсан, бошқаларга ўхшаб иш тутмайсан! Чирт этиб у шохга, чирт этиб бу шохга қўнасан-у, читтакчалик ҳам фойда келтирмайсан. Қунт йўқ, қўним йўқ сенда! Елвизак, чинакам елвизаксан!

Рашид Рустамдан қўлини ювиб, қўлтиғига урди.

Дўст шунақа бетга чопадиган бўладиган бўлса, баҳридан ўтади-қўяди. Ахир ҳамма гапи ёлғон, қип-қизил тухмат-ку! «Бошқаларга ўхшаб иш тутмайсан» эмиш!

— Рустам, оғзим бор деб валақлайверасанми! Хе, сени қара-ю! Нима, бошқаларга ўхшаб иш тутмай, оёғим қолиб, қўлим билан юрибманми?!

Рустам оғир уҳ тортиди.

— Кошкийди оёғинг қолиб, қўлинг билан юрсанг! Одамлар кулиб қўя қолишарди. Йўқ, йўқ, шошма, шошма! Ҳозир ҳаммасини айтаман. Эсингдами, тўртинчи синфда ўқиб юрганимизда учувчи бўламан деб қасамёд қилувдинг?

Рашид Рустамга эмас, нарёққа қараб тўғиллади:

— Қасамёд қилган эмасман, учувчи бўламан, деганман.

— Кейин нимага айнидинг?

— Хоҳламадим, айнидим.

— Бешинчи синфга ўтганимизда қуёнчиликка иш-кинг тушувди-а?

— Э, бир йил боқдим, яна нима дейсан?

— Кейин уни ҳам ташлаб кетдинг, шундоғми?

Рашиднинг тили ғулдираб қолди.

— Шу... шу... шундоғ. Хархашаси кўп экан, ёқмай қолди, ташладим.

— Майли, бу ҳам ёқмабди, ташлабсан. Журналистлик-чи, у ҳам ёқмабдими?

Рашид гап тополмай талмовсираб қолди.

— Қанақа журналистлик? — деди кейин, елкасини қисиб.

— Ана холос, дарров эсингдан чиқибди-да! Олтинчи синфга ўтганимизда журналист бўламан деб қанотсиз учувдинг-ку!

Рашид бир бўзариб, бир қизарди, лекин айтган гапини бўйнига олмади. Ясама хахолаб ўртоғининг елкасига бир мушт урди.

— Э, омон бўл, шу гапга ҳам ишониб юрибсанми! Бир айтдим қўйдим-да.

Рустам бўш келмади.

— Ундоғ бўлса, нимага Назарбекка бордик! Гапир, нега фик этмайсан?

— Э, қўйсангчи шу гапларни! Бошқа гапдан гапир.

— Йўқ, аввал бу қилмишингни ҳам бўйнингга ол, кейин бошқа гапга ўтамиз. Ҳой, бобонгнинг инқилобдаги ишлари тўғрисида материаллар тўпламоқчи, «Гулхан»га қулинг ўргилсин битта мақола ёзмоқчи эдинг. Шу мақсадда Назарбекка борувдик, баъзи нарсалар йиғувдек, анча овора ҳам бўлувдик-а? Мақолани эса ёзмадинг. Нима учун?

Рашид калласини кўтаролмай қолди.

— Ёқмади, ёзмадим.

Рашид бира тўла ерга кириб кетди. У ўзини ўнглаб олишга улгурмай, Рустамнинг янги зарбасига дуч келди.

— Майли бу гапларни бир ёққа қўйиб турайлик. Менга қара, ёмон ниятли одамларни қўлга туширадиган антиқа машина ўйлаб чиқармоқчи эдинг-а? Хўш, буниси нима бўлди? Ё ундан ҳам кўнгиллари совудими?

Рашид мундоғ ўйлаб қараса, ўзида анчагина айб йиғилиб қолган экан. Очиқ тан олишга гурури йўл қўймади. Бунинг учун аламини ичига ютди, лекин узоқ чидаб туролмади. Кимгадир заҳрини сочиши, кимдандир аламини олиши керак эди. У бир сакраб боши устида гуллаб турган шафтолининг каттакон шохини синдириб олди. Худди биров бармоғини синдириб олгандек Рустамнинг жони оғриб кетди. Энди сўзга оғиз жуфтловди-ки, кўчанинг нариги бетида автобус кутиб ўтирган чол ҳассасини дўқиллатиб келиб, Рустамни койий бошлади.

— Ҳой, ноинсоф! Бу бечора сени есин деб ширин-шарбат мевалар тутса, баҳорда баҳринг очилсин деб

мана шунақа гуллаб турса-ю, сен ноинсоф, раҳминг келмай, шохини синдириб ўтирсанг-а! Бай-бай-бай! Ҳой, тўхта, ноинсоф, сен ҳам мактабда ўқийсанми? Сен ҳам пионермисан? Қайси мактабда ўқийсан? Бир бориб домлангга айтай, таъзирингни бериб қўйсин!

Рашид қўлидаги шафтоли шохини кўчага иргитиб, мактабини айтмай қочиб қолди. Шу қочганича тўғри уйига келди. Ойиси қишга сақланган сабзини ўрадан олиб чиқиб ташқарида саралаётган экан. Рашиднинг ҳаллослаб кирганини кўриб қўрқиб кетди:

— Ҳа, нима бўлди? Орқангдан бўри қувладими, намулча?

— Ҳалиги-чи, ойижон, кўчада ўртоғим Рустам билан-чи, ўйнаб юрувдим, ердан чиқдим, кўкдан тушдим — билмайман, қулогимга бир овоз келиб урилди. Ўзимам овоз заптидан гурс этиб йиқилиб кетаёздим.

Ойиси ишона қолмади албатта.

— Йўғ-е, овозмасдир, калтакдир.

— Йўқ, ўлай агар ойижон. Овоз нима деди, денг?

— Нима деди?

— Ҳой ноинсоф, ойинг бечора қийналиб сабзи саралапти сени есин деб. Сен бўлсанг, ойингга раҳминг келмай, бу ёқда ялло қилиб юрибсан. Чоп, қўлидан ишини ол, деди. Ишни беринг, бу ёгини ўзимиз қойил қиламиз.

Рашидни бир қоп ёнғоқ, шўх, ҳатто шум дейишса ҳам, лекин ўзи тўғрисида айтилган яхши гапларни ҳам, ёмон гапларни ҳам ақл тарозусига солиб тортадиган одати йўқ эмас. Мана ҳозир ҳам сабзи саралаб ўтириб, Рустамнинг гапларини ўйлай бошлади.

«Ўша ўғри тутар машинадан ҳам кўнгиллари совидими?» деб мазах қилди-а? Йўқ чучварани хом санаб-сиз, оғайин. Рашидбек баҳорги каникул кунларини бекорчилик билан ўтказгани йўқ. Машина бугун бўлма-са, эртага тахт бўлади. Керакли икир-чикирларини жамлаб қўйганмиз, ҳа! Фақат икки кун, узоғи билан уч кун

сабр қиласиз, полвон йигит. Ана кўриб турибсизки, машина гуриллаб юриб кетибди-да!».

Рашид сабзини саралаб ҳам бўлди-ю, миясида қайнаган ўйлар ҳам ниҳоясига етди. Энди у ўйларини бажаришга қарор қилди. Баъзи ота-оналар ҳали туғилмаган болага от қўйиб қўйишади. Рашид ҳам ҳали тайёр бўлмаган машинасига «РН-74» деб ном берди. Бунинг маъноси Рашид Нурматов 1974 йилда ишлаб чиқарган ўғри тутар машина эмиш. У кўнглидан шу фикрни ўтказди-ю, ўзидан ўзи нашъа қилиб кулиб юборди. Нарёқда иш қилиб юрган ойиси ўғлига ажабланиб қаради. Рашид ҳовли саҳнида ирғишлаб ҳамон куларди.

— Ҳой, жинни-пинни бўлдингми? — деди ойиси, энсаси қотиб.

Рашид ойисининг ёнига ирғишлаб келиб қўл чўзди.

— Ойи, ойижон, суюнчи беринг, суюнчи!

Ойисининг ҳайрати янада ошди:

— Вой ўлмасам, нима бало, лотереянгга «Москвич» чиқибдими? Намунча ҳовлиқмасанг, болам!

— Э ойижон, «Москвич» ҳам гапми! «Волга» ҳам ип эшолмайди менинг машинам олдида! Ҳа, дамингизни чиқарманг.

— «Волга»дан катта яна қандай машина бор? «Чайка»ми? Йўқ, «Чайка» лотереяга қўйилмайди. Ё иситмаси чиқиб жовраяптими, а? — Ойиси келиб, Рашиднинг пешанасини ушлаб кўрди. Йўқ, иссиғи жойида.

— Кўп вайсайверма, бор дарсингни қил.

Рашид уйига дарс қилгани эмас, отасининг устахонасига машина ясагани кириб кетди. Бу тор, узун устахонанинг ичи турли-туман асбоблар, радио, электр, магнитофон деталлари, эски пойабзаллар солинган яшиқлар билан тўлиб кетган эди. Рашид икир-чикирлар ётган стол ёнига келиб ўтирди. Аммо ишини нимадан бошлашини билмай боши қотиб қолди. Асли

«РН-74»ни ясамоқчи эди, лекин қандай ясайди, аппарат нималардан таркиб топади — билмас эди. Бошнинг қўлига суяб, узоқ ўйланиб ўтирди. Бир маҳал ўрнидан сапчиб туриб калишлар солинган яшикни ковлаштира бошлади. Ичидан моғор латтага ўроғлик бир нимани олиб келиб, стол устиди очди. Бу автомат телефоннинг симидан кесиб олинган трубкаси эди. Юраги бир шувиллаб кетди. Кейин отвёрка билан у ёқ-бу ёғини бураб, мембранасини чиқарди. Лекин уни қаерга қўйишини билмай, боши қотиб ўтириб қолди. Йўқ, буни Рашиднинг бир ўзи эплаёлмайди. «Еш техниклар» тўғрақларида қатнашаётган ўртоқлари билан, масалан, Рустам билан маслаҳатлашмаси қилолмайдиганга ўхшайди.

Қасал тузалгиси келса, табиб ўз оёғи билан келармиш. Қаранг, Рашид «Рустам билан маслаҳатлашаман» деб энди отланган ҳам эдики, Рустамнинг ўзи келиб қолса бўладими? Вой, Рашид шунақаям суюнди, шунақаям суюнди-ки, э, қўйинг, асти сўраманг. Рашид боя кўчада еган дашномларини ҳам эсдан чиқариб, дўстини маҳкам қучоқлаб олди.

— Қўнглим бўлиб кет-э! Ҳозир олдингга бораман деб турувдим.

— Дўстининг қўнглидағини сезмаган дўст, дўст бўп-тимин! — деди Рустам ҳам, ўртада ҳеч қандай гап бўлмагандек очилиб. — Ия, ўғри тутар тайёр бўп-тику! — деди столда уюлиб ётаги нарсаларга кўзи тушиб.

Рашиднинг чеҳрасида қувонч эмас, ўкинч аломати кўринди. Шунинг учун суст, ўлимтик товушда:

— Қаёқда? Ақлим етмаяпти, маслаҳат бермасанг бўлмайди шекилли, дўстим, — деди ялингансимон.

— Маслаҳат? Жоним билан, лекин сенинг ақлнинг етмаган нарсага меники етармиди?

— Етади! Сен ҳар ҳолда, Рашид эмас, Рустамсан-ку.

— Ол-а! Роса мақтавординг-ку. Қўй бунақа гаплар-ни, ундан кўра схемангни кўрсат.

— Қанақа схема?

— Ясайдиган аппаратингнинг схемаси-да.

— Схема йўқ.

— Ана холос! Схемасиз аппарат ясалар эканми! Шу-да, «Ёш техниклар тўғарагига қатнаш», деганимда чап бериб кетувдинг, мана биринчи қадамингдаёқ қоқилиб қолибсан. Хўш, нима қилмоқчисан, нималаринг бор?

Рашид йиққан нарсаларини кўрсатди. Шулар орасида трубка ҳам бор эди. Рустам уни кўрди-ю, бир сакраб тушди.

— Автомат-телефон трубкаси-ю, бу? Қаердан олдинг?!

Рашид аввалига индамади, кейин алланималар деб мингиллади.

Рустам қадрдон дўсти олдида эмас, жуда ёмон кўрган душмани олдида тургандек, нафратга, ғазабга тўла бир товуш билан қичқирди.

— Уйлаб кўр, бир мурғак бола ё қари чол уйида касал ётибди. «Тез ёрдам» чақиргани чиққан одам трубкаси кесилган аппарат олдида қандай аҳволга тушаркин? Бемор бечора азобланса, бунинг гуноҳига ким қолишини ўйладингми? Тур! Трубкани ол! Тегишли жойига ўз қўлинг билан элтиб берасан.

Рашид одатида йўқ бир итоат билан ўрнидан турди.

* * *

Ёқубжон ШУКУРОВ

Рашид ваъдасини бажариш ниятида трубкани олиб, тўғри шаҳар телефон хизмати идорасига борди. Лекин кимга учрашини билмай коридорда туриб қолди. Бирдан ўнг томондаги хонадан ғовур-ғувур эшитилди. Рашид эшикни секин қия очди. Хона тўла одам. Рўпарада ўтирган мўйсафид Рашидни кўриб «Киравер ўғлим, киравер!» деди. Рашид кириб салом берди. Гапни нимадан бошлашни билмай трубкани кулимсираб турган мўйсафидга узатди. Мўйсафид ҳайрон гоҳ трубкага, гоҳ Рашидга боқди.

— Ҳалиги...— деди Рашид дудуқланиб. Ота унга ёрдам бериш учун «ҳа, билдим, билдим, биронта бебош

боладан тортиб олгансан-а? Топдимми?» деди. «Бе-бош» сўзини эшитгандан кейин Рашиднинг лавлагиси чиқди. У гапиролмай қийналди:

— Йўқ, ҳалиги билмай ўзим...

— Э, ҳа! Билмай ўзинг кесиб олганмидинг? — деди ота ажаблангандек. Хонадагилар ҳам Рашидга қараб қолишди. Рашид «кечирасизлар» деб ерга тикилди. Ота бирдан:

— Раҳмат, ўғлим! «Хато қилмоқ бордир, тузатмаслик ордир». Мард одам шунақа — айбига иқрор бўлади. Баракалла! — деди.

Рашид мустарликдан бир оз қутулди. Ҳатто «мард» сўзидан қувонди ҳам. Ота хонадаги ёш-ялангларга бир қараб қўйиб, салмоқ билан давом этди:

— Билиб қўйган яхши, сизлар ҳам эшитинглар, йигитлар. Мен иккам тўқсонга кирдим. Аммо тетикман, бардамман, кўриб турибсизлар. Нега? Бунинг сабаби бор, албатта. Абу Али ибн Сино «Қулоқ солурлар ақли расолар донолар сўзига. Табиб бўлурларки, алар ҳамиша ўз-ўзига» деган экан. Мана бу яхши бола ҳам ўзига табиб бўлиб, ярамас битта иллатни даволабди. Кўп яхши иш қилдинг ўғлим!

Рашид эса ўйга толди: «Ҳозир-ку яхши иш қилдим. Аммо кечаги дарахт синдирганимни бугун мактабга бориб директорга айтсам нима бўлади?..» Рашиднинг хаёлини ота бўлди.

— Ҳаммангизга маълумки, ғам ёмон нарса «Ғам юки тоғдан оғир» деб халқ бежиз айтмаган. Ғам одамни бевақт қаритади. Иккинчиси, хавотирлик. Хавотир бўлиб яшаш — қил устида, нинна устида яшашдек гап. Бундай одамнинг на емнш-ичмишида ва юриш-туришида ҳаловат бўлади. Қисқаси хавотирлик — умрнинг эғови. Рашид бўлса хавотирликдан қутулди.

Рашид отанинг гапларини ўртоқларига ҳам гапириб бермоқчи бўлиб хайрлашди. Лекин у ҳовлиқиб мактабига етганда икки қизнинг олдида кетаётган ке-

чаги мўйсафпдни кўриб қолди. Таққа тўхтади. «Уша одамми, бошқами?» деб илгарироқ юриб ён томонидан қаради. «Уша чол! Об-бо! Юрагимни сиқмаган энди шу қолувди!» — деди Рашид ўз-ўзига. — Бу эзма чол албатта директорнинг ёнига киради, шохни синдирганимни айтади. Дадамни чақиришади. Балки линейкада...

Рашид орқасига тисарила бошлади. Тўсатдан синфдошига урилди.

— Эй! Кўзингга қарасанг-чи!

— Кечир, оғайни! Билмабман! Аनावи чолни танийсанми?

— Бўлмасам-чи! Директоримизнинг отаси-ку...

Рашиднинг нафаси ичига тушиб кетди. У папкасини синфдошига бериб қочиб қолди. «Ана шуни ғам, хавотирлик дейдилар!» деб хаёлидан ўтказди у.

Рашид кўчага чиқиб, қаёққа боршини билмай, ўй суриб трамвай томон йўл олди. Шунда лоп этиб Себзордаги холаси ёдига тушиб қолди. Трамвайга чиқди. Лекин у дарсини ташлаб, бебош юришнинг оқибати нима бўлишини ўйламас эди.

* * *

Нурмат ака ишдан келса ҳовли ҳувиллаб турибди. Ҳайрон бўлди.

— Ие, тинчликми? — деб юборди Нурмат ака ойнавон айвон эшигини очиши билан Санобар опанинг кўзи ёшли, Рашид билан Фаридани ғамгин кўриб:

— Бизникида қачон тинчлик бўлган эдики, энди бўлсин! — деди она эзилиб, — ўзингиз яхши келдингизми?

— Ҳа. Иш катта. Улкан мажбуриятлар олдики! Нима гап ўзи?

Санобар опа эрига эргашиб ичкари хонага кириб кетди.

— Ана энди адабингни беришади! — деди Фарида акасига.

— Ўчир овозингни, захча! — Рашид синглизининг пешанасига туртди. Яхшики, бу гапни отаси билан онаси эшитмади, йўқса яна гапдан гап чиқарди. Шусиз ҳам Рашиднинг бошида ҳозир тегирмон тоши юргизишмоқчи — онанинг фиғони фалакка чиқа бошлади:

— Ахир, бу болами, баломи!? Ҳозир шунақа, эртасиндин...

— Нима гап? — сўради ота.

— Гўё ҳеч нима билмайсиз?

— Биламан! Шўх, тўпалончи, тиниб-тинчимас!

— Тиниб-тинчимаган? Одаммас у!

Фарида «эшитаяпсанми, сен одаммассан», дегандек ичкарига имо қилди. Рашид синглизининг юзига шапалоқ билан ургудек қўл силкиб, ичкаридаги гапни эшитди. Ота деди:

— Шошма, қуюлиб қолади! Ҳали бир одам бўлсинки, ҳамма ҳайрон қолсин!

— Нима, нима? Ҳамма ҳайрон қолсин? Ўзингиз одаммас...

Рашид отасининг сўзидан суюнганидан ичкарига кириб борди. Эр-хотин ҳайронлик билан бир-бирларига қарашди.

— Ким чақирди сени?! — деди ота қовоғини солиб. — Чиқ! Кетиб қолма!

Рашид бош эгиб орқасига қайтди. Фарида «ажаб бўлди» дегандек пиқ этиб кулиб қўйди. Рашид эшик яқинида тўхтаб муштини Фаридага кўрсатди. Ота хотинидан сўради:

— Хўш, ўзи нима гап? Нимага йиғлаяпсан ўзинг?

— Боягина Жавлонхўжа аканинг хотини, мен билан бирга ўқиган Барнохон келиб кетди. Тергов бошланибди, уларни алгов-далгов қилаётган эмиш, нима қилишларини билмай яна маслаҳатга келишибди, шўрликлар!

— Ҳа! Ҳар ҳолда яхши бўлмади! Улар ҳам беш бармоқни оғзига тикмай, тўғри ишласа ўладими? Айтганча мактабга нимага чақпришибди?

— Шанба куни мактабга бутунлай бормапти? Уйга ҳам кеч келди.

— Қаерда экан?

— Сўранг! Менга айтмаяпти. Айтсам ишонмайсиз, уришасиз дейди.

— Рашид! — жаҳл билан чақирди Нурмат ака.

— Ана энди кўрасан, — деди Фарида акасининг орқасидан эргашиб кирар экан. Рашид бош эгиб остонада тўхтади.

— Қани ростини айт-чи, — деди ота сўроққа тутиб. — Шанба куни нега мактабга бормадинг?

— ...

— Гапир!

— Холамникига борувдим. Кетатуриб, йўлда Рустамни кўриб қолдим.

— Рустам борибдику мактабга, уятсиз!— деб қичқирди она.

— Ўзингни бос! — деди ота хотинига. Сўнг яна Рашидга ўғирилди у. — Гапир у ёғини!

— Бозорда Рустам иккаламиз киссавурларни кўриб қолдик. Кўз ўнгимизда бир деҳқоннинг пулини шилишди. Атрофни излаб милиционер тополмадик. Олағовурда Рустамни йўқотиб қўйдим.

Шу дам дарвоза қўнғироғи тўхтовсиз жиринглай бошлади. Ота Фаридага имо қилди. Кўп ўтмай газета ушлаган Рустам кириб келди. Ў гоят хурсанд эди.

— Суюнчи беринглар! Суюнчи! — деди Рустам газетани ўйнатиб. — Мактабимиздан қаҳрамон чиқди!

— Қанақа қаҳрамон? Ким экан у? — тушунмай сўради Нурмат ака.

— Ўғлингиз! Рашид! Рашид!

Ота-она ажабланиб бир-бирларига қарашди.

— Нималар деяпсан ўзинг, Рустам? — деб сўрашга мажбур бўлди Санобар опа. — Эсинг жойидами?

— Бўлмасам-чи! Ишонмаётган бўлсангиз, мана, ўқинглар!

Нурмат ака Рустамдан газетани олиб сарлавҳаларга кўз югуртира бошлади. Унинг ёнига яқинлашган Фариди билан Санобар опанинг кўзлари ҳам газетага қаралди.

— Мана, «Қаҳрамон пионер» деган сарлавҳани ўқинглар! — деб яқинлашди Рустам. — Алишер Навоий номли мактабнинг бешинчи синф ўқувчиси Рашид Нурматов ўзининг қўрқмас, сезгир ва матонатлиги билан бир гуруҳ ўғри-киссавурларни фош этиб, уларни қўлга туширишда милицияга катта ёрдам кўрсатди...

— Ана, ойиси! Энди хурсандмисан ўғлингдан? — деди Нурмат ака. Она эътиборсизлик билан «жуда» деб қўя қолди. Фақат Рустам билан Нурмат ака гоё хурсанд эдилар. Нурмат ака ўғриларни қандай фош қилганини ўғлидан сўради.

— Ушлаб берай десам, милиционер тополмадим, индамай кетаверай десам, у муттаҳамлар яна қанча одамни қақшатади. Биттасига маҳкам ёпишиб одамларга айтай десам, оғзи бурнимни қонга белейди, деб чўчидим. Хуллас, милиционер кўрингунча орқаларидан қорама-қора пойлашга аҳд қилдим. Улар бир магазинга кириб, калош олаётган бир хотинни шилишди. Сўнг бири иккинчисини туртиб ташқарига чиқишди. Мен ҳам чиқдим. Бирдан биттаси орқамдан келиб оғзимдан гиппа бўғиб очик турган машинага отиб юборди. Машина ичидаги икки йигит мени маҳкам ушлади. «Финг десанг, ичагинг осилиб қолади!» — деб дўқ урди. Мен ҳушимни йиғиб, «ишим чатоқ бўлди, энди ҳийла ишлатмасам бўлмайди!» дедим-да, уларга қараб кулдим: сочи паҳмоқ йигит қарс этказиб юзимга шапалоқ тортиб юборди. Кўзим тиниб кетди. Лекин яна кулиб туравердим!

— Кулмай ўл! Кулмай! — деб юборди Санобар опани тутамай. — Додламайсанми?! Ёрдамга чақирмайсанми?!

— Ўзингни бос! Рашид тўғри қилган! Давом эт ўғ-

лим! — деди Нурмат ака меҳр билан. — Кейин нима бўлди?

— Ҳайда! — деди мени урган. Машина қўзғалди. Қаёққа кетяпти, билмайман ҳам, кўчани кўрмайман ҳам. — Нега орқамиздан итдек эргашиб қолдинг? — деб сўради бўйнимдан эзиб, қимирлатмай ўтирган гавдали, паҳмоқ сочли йигит. — Гапир! Эргашиб юрувдингми?

— Албатта! — дедим.

— Нега?!

— Пул ўғирлаганларингни кўриб, мени ҳам қўшиб олиглар, мен ҳам яхшигина ўғриман! Ишонмасаларинг синаб кўринглар, демоқчи эдим. Қачондан буён эргашиб юрибман, — деб қўшиб қўйдим.

— Хўш, улар нима дейишди? — деди Нурмат ака.

— Синаймиз! Яхшилаб синаймиз! Алдайдиган бўласанг, у ёғини ўзинг биласан. Ким билан яшайсан? — деб сўрашди.

— Ота-онам йўқ, бувим билан яшайман, деб ёлгон гапирдим. Улар «текшираммиз» деганидан қўрқиб кетдим. Текширса, қўлга тушганим, мени ўлдиришади, деб ўйладим. Бир жойга борганда машина тўхтади. Паҳмоқ сочли йигит ва мен пастга тушдик. Машина бир силкиниб жўнаб кетди. «Энди нима бўларкин?» деб мен ҳаяжондаман. Қани энди, бирор милиционер учраса-ю, тутиб берсам. Нотаниш кўчалар...

Ўчакишгандек ҳеч ким кўринмайди. Бирдан узоқдан уч филдиракли мотоцикл ҳайдаган одам кўринди. Қарасам кўчамиздаги Али милиционер. Менга жон кирди.

— Йўл бўлсин Рашид полвон?— сўради Али ака ёнимизда тўхтаб. Шу пайт паҳмоқ сочли йигитнинг ранги оқариб кетди. Қўлини чўнтагига тикди. Мен: «Уйга Алижон ака», дедим.

— Ўтиринглар! Йўлим ўшаққа! — деди Али ака паҳмоқ сочлини ҳам таклиф этиб. Мен Али аканинг ор-

қасига мингашдим, шеригим ҳам истар-истамас кажавага чиқди. Йўлда мен Али аканинг пистолетини ушлаб, силкитиб, қулоғига «хавфли одам, ушланг» деб қўйдим. У сезиб қўлимни тирсаги билан сиқиб жавоб қилди. Мотоциклни чорраҳадаги милиционер ёнига олиб бориб тўхтатди-да, дарҳол пистолетини чиқариб пахмоқ сочли йигитга ўқталди.

— Қимирлама! Тинтинг!— деди у шеригига. Йигитнинг чўнтагидан бир неча писка, ўзи очиладиган ду-дама пичоқ чиқди.

— Кечирасиз, ҳали отингизни ҳам яхши билмасдим ака! Шунақа бўлиб қолди энди!— дедим мен. Бўлган воқеа ана шу, дадажон!

Нурмат ака ҳаяжон билан Рашидни қучоқлаб олди. Она эса кўзлари тўла ёш билан тикилиб турарди.

* * *

Наримон ОРИФЖОНОВ

Ут ўчирувчилар қичқириғидай узундан-узоқ чалинган эшик қўнғироғи ҳамманинг ўтакасини ёрай деди. Оқ ўрик тагидаги сим каравотда ётган Рустам сапчиб ўрнидан турди. Оёқ томондаги суянчиқда осиқлик турган шимини апил-тапил кийди-ю, майкачан эшикка югурди.

— Ким у?— деди, йўл-йўлакай юраги ўйнаб.

— Мен, очинг,— таниш қизнинг ташвишли овози эшитилди.

— Пари!

— Ҳа, мен.

Рустам эшикни очиб анграйиб қолди. Унинг олдида енги калта, гулли кўйлаклари гижмалай, қовоқлари шишган, ғамгин Фарида турарди.

— Ҳали гимн чалинмасдан нима қилиб юрибсан? — ҳазил қилмоқчи бўлди Рустам.

— Акам шу ердами? — саволга савол билан жавоб қайтарди қиз.

— Йўқ, нима эди? — Рустамнинг юраги орқасига тортиб кетди, «яна бир шумликни бошлаган бўлса-я» деб қўйди у ичида.

— Кечаси уйга келмади, — деди Фарида ўпкаси тўлиб, — дадам милиционер Али аканикига кетдилар, аям уйда йиглаб ўтирибдилар. Мен сиздан хабар олгани келдим.

— Анави шанба ўғри тутишга ёрдам берганидан талтайиб кетдимикин-а?

— Билмадим. Демак, сизларникида йўқми?

— Йўқ... Об-бо, Рашид-эй!

— Ҳа, нима гап?

— Шундай, ўзим... — Рустамнинг нафаси ичига тушиб кетди.

...Кеча Рашид унинг олдига келиб, қолиб кетган ишини яна бошқатдан бошлашга аҳд қилганини, нима бўлса ҳам бобоси ҳақидаги маълумотларни излаб топоқчи эканлигини оғиз кўпиртириб гапирган эди.

«Назарбекда Қодир бободан эшитганларим кўнглимга тинчлик бермаяпти,— деди у хаёл аралаш,— шуларни ёзиб, «Гулхан»га юбормасам бўлмайдиганга ўхшайди». Рустам аввалига ишонмади. «Бу ҳам бир елвизаклик бўлса керак»,— деб қўя қолди. Кейин бундай разм солса, ўртогининг гапи жиддий. Астойдил қидирадиган сиёқи бор. «Тунов кунги даккиларимдан тўғри хулоса чиқарган бўлса ажаб эмас», — деб дилидан ўтказди-ю, Қодир ота тушунтирган Омон махсумни бирга излашга розилик берди.

— Нима қиламиз. Қоратощдан қидирамизми?— деди Рашид жонланиб.

— Бўлмаса қаердан, очиқ мазордан излаймизми?

— Ёпиқ мазорда бўлсаям топаман.

— Катта кетма. Ундан кўра, юр, қидиришни бошлаймиз.

Қоратош деган кўчаям аччиқ ичакдай роса чўзилган экан. Олмазордан бошланиб, эски Чорсугача, тўғ-рироғи, ГУМгача илоп изи бўлиб кетаверар экан.

Болалар Омон махсумни излаб кирмаган эшигу, сўрамаган одам қолмади деса бўлар. Кимдан сўрашса ё елкасини қисади, ё «билмадим» деб қўя қолади. Охир улар нариги кўчадаги кўмирчилар чойхонасига кириб боришди. Илгари от-аравада кўмир ташийдиган кишилар бир тўхтаб, чой-пой ичиб кетгани учун бу чойхона шундай деб аталарди.

Кирлаб кетган оқхалат кийган, чуств дўпписининг кизакларигача ёғ босган, калта мўйловли, ориқ, қотма самоварчи болаларнинг саволига диққат билан қулоқ солди, кейин чойнакнинг қопқоғини ҳўл сочиққа артаётиб, хаёлан Қоратош кўчасини кезиб чиқди-да:

— Билмадим, ука,— деди ва Рашиднинг пештахтага суялиб индамай туришипи кўргач, қўшимча қилди, — яхшиси анави амакиларингдан сўрай қол.

Тахта сўри устига тўшалган якандозга ястаниб, чой ичаётган уч-тўрт отахондан бири бу гапни эшитиб, чойхоначига қаради:

— Кимни сўрашяпти?

— Омон махсумии,— деди самоварчи ҳамон ўз иши билан шуғулланиб.

— Нимага керак экан?

— Рашид чолнинг олдига келиб салом берди-ла, бор гапни тўкиб солди. Рустам унинг гапларини тасдиқлаб турди.

— Ие, сен ҳали Замонали махсумнинг невараси бўласанми?— деб соқолини тутамлаб сўради ҳалиги чол.

— Ҳа, сиз бобомларни танирмидингиз? — Рашиднинг кўзлари катта-катта очилиб кетди.

— Раҳматлик ажойиб одам эди, камбағалнинг ишонган боғи, Шўронинг суянган тоғи эди. Ҳа, майли, сен Омон махсумии сўраяпсанми?

Рашид билан Рустам тахта сўрининг қиррасига омонатгина ўтирганча кетма-кет бош силкиб қўйишди.

— Омон махсум, ҳозир уйида йўқ,— деди чол болаларга юзланиб,— ўғли ўқишни битириб, Фарғонага ишга кетган. Эшитишимча, Шоҳимардонга яқин жойда, мактабда ўқитувчилик қилса керак. Уша ердан уйли-жойли бўлиб кетганмиш. Ҳар йил ёз бошланиши билан махсум ўғлининг олдига кетади. Қачон қайтишини билмадим.

Икки ўртоқ тарвузи қўлтиғидан тушиб чойхонадан лаллайиб чиқишди-ю, лекин дарров Рашиднинг мияси электрон-ҳисоблаш машинасидай ишлаб кетди.

— Бормаймизми?— деди у Рустамга ўсмоқчилаб,— ўқишдан бўлса, каникулга чиқдик. Бир айланиб томошалаб келамиз.

— Жинни бўлиб қопсан! Яна винтларинг бўшаб кетганга ўхшайди. Иситманг йўқми?— Рустам дўстининг пешанасини ушлаб кўрди,— шундан-шунга бориб бўладими? Фарғона Назарбек эмас!

— Ўғриларни тутишдаям мени ташлаб кетувдинг... Майли, ўзинг биласан.

Рашид муюлишда туриб қолди. Рустам бурпилиб уйига жўнади...

Ҳозир Рустам шуларни хотирлаб, бир бошдан гапириб бераман деса, Фарида аллақачон кетиб қолибди.

Тонг шабадаси Рустамнинг этини жунжитди шекилли, яна жойига бориб ётаркан: «Наҳотки, Фарғонага кетворган бўлса?»— деб хаёлдан ўтказди.

* * *

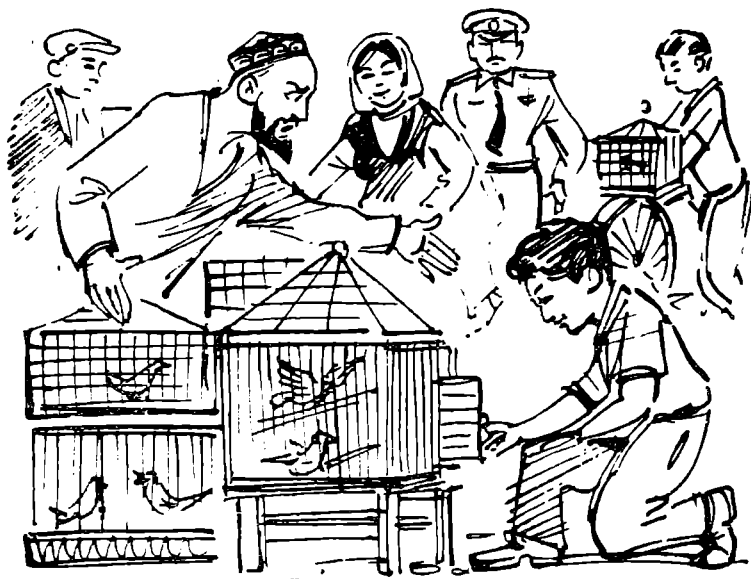
Икки юз олтмишинчи поезд Марғилон бекатига азонда етиб келди. Рашид поезддан тушиб, машинага ўтирди. Машина икки томонига акация ва чинор экилган узун, унча кенг бўлмаган кўча бўйлаб, физиллаб юриб кетди. Аҳён-аҳёнда ҳайдовчининг «биродарлар, билет эсингиздан чиқмасин» деган майин овози эшитилиб қоларди.

Автобус катта бир майдонга етиб тўхтади. Бекатнинг ёнгинасида замонавий кинотеатр. Рашид ўқиб кўрди: Увайсий номида экан. Унинг олдида Охунбобовнинг катта бюсти, ўнг томонда фонтан. Унинг қарши-сида бир нозик аёл ҳайкали. Рашид бориб қараган эди. Нурхон экан. Хиёбон олдида туриб, ўтган-кетганни кузатди. Бир вақт ўзи тенги болани учратиб сўради:

— Оғайни, бу Фарғонами?

— Йўқ, меҳмон,— деди ҳалиги бола мулойим товушда,— бу ер Маргилон. Сизга Фарғона керак бўлса, ҳов анави ерда автобус бекати, нарёғида такси тўхтайди. Қани, эшикка марҳамат, чой қиламиз.

— Раҳмат, оғайни.— Рашид шундай деди-ю, автобуга шошилмади. Одамлар оқимига эргашиб, чайқов

бозорга бориб қолди. Бир ён дўппи бозор, бир ён ёй-мачилик. Атторчилик ҳам, боққолчилик ҳам шу ерда. Рашид айланиб қуш бозоридан чиқиб қолди. Катта-кичик ҳар хил катаклардаги ранг-баранг қушлар бири олиб, бири қўйиб сайрайди. Тўти, канарейка... хуллас ҳаммаси ҳам чиройли, ҳаммаси ҳам мафтункор. Рашид қуш сотувчининг олдидан кетолмай қолди. Ишонсангиз ўттизтача ранг-баранг қушни қафасга солиб қараб ўтирибди. Қушлардан бири ҳурпайиброқ, касалга ўхшаб, бўйнини қисиб турарди. Рашиднинг унга раҳми келди. Шундай касал жонивор тутқунликда турса.

— Амаки, мана бунга нима қилган?

— Бетоб шекилли.

— Учириб юбора қолинг, раҳмингиз келмайдими?— Рашид шундай деб энди қафаснинг эшигини очмоқчи бўлган эди, қуш сотувчи:

— Ҳой, зумраша, нима қиялпсан?— деб бақирди.

— Шу пайт қаердандир милиционер пайдо бўлди.

— Болангизнинг тўйида хизмат қилай, ака,— деди қуш сотувчи милиционерга мурожаат қилиб,— мана бу тирмизак мени хонавайрон қилмоқчи, унинг бир таъзирини бериб қўйинг.

— Бу қанақаси бўлди, ука?— милиционер Рашиддан расмий сўради.

— Касал экан, раҳмим келиб учуриб юбормоқчи эдим, холос.

— Хўп, шошма, ўзинг кимсан?

— Рашидман.

— Қанақа Рашид?

— Кўриб турганингиз, Нурмат аканинг ўғли, Замонали махсумнинг набираси Рашидман.

— Яхши, қаерликсан?— Бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Омон махсумни қидириб юрибман.

— Қанақа Омон махсум?

— Тошкентлик, бобомнинг ўртоғи. Ўғли институт-

ни битириб, Шоҳимардон яқинидаги мактабда ишлар-
кан. Ўша ўғлини кўргани келдим.

— Қани, бу ёққа юр-чи, бўлмаса,— милиционер
Рашидни болалар хонаси томон бошлади.

* * *

— Алло, бу Тошкентми?

— Ҳа, район ички ишлар бўлими.

— Мен Марғилондан, лейтенант Мамадалиевман.
Телефонда ким?

— Сержант Алижон Валиев эшитади, ўртоқ лей-
тенант.

— Гап бундай, ўртоқ сержант, тошкентлик бир бола
ҳозир менинг олдимда ўтирибди.

— Рашид Нурматов эмасми?

— Худди ўша.

— Биз уни кечадан бери қидиравериб энка-тинка-
миз чиқиб кетди.

— Бугун поезддан тушибди. Омон махсум деган
одамнинг ўғлини излаб юрган эмиш. Ҳозир область
халқ маорифи бўлимидан аниқладик. Қаримжон Омо-
нов Водилдаги ўрта мактабда ўқитувчи бўлиб ишлап
экан. У ёққа ҳам телефон қилдим. Омон махсум кеча
Тошкентга қайтиб кетибди. Қаримжон эса, ҳозир ма-
шина билан келиб, бу болани олиб кетишга ваъда қил-
ди. «Бир-икки кун томоша қилиб кетсин», деди. Ота-
онаснни тинчтиб қўйинг, деган маънода қўнғироқ қи-
лаётган эдим.

— Раҳмат, ўртоқ лейтенант. Ўзи билан бир оғиз
гаплашишга рухсат этасизми?

— Ҳа, танийсизми уни?

— Қўшним бўлади.

— Ҳали шундай денг. Ҳа, майли, мана трубкани
беряпман.— Мамадалиев болага юзланди,— Ма, сен
билан гаплашишмоқчи.

Боядан бери фақат бир томоннинг гапини эши-

тиб, чала-ярим хулоса чиқариб ўтирган Рашид қўрқал-
писа трубкани олди:

— Алло, эшитаман.

— Рашидмисан?

— Ҳа.

— Дард, тентак. Ҳамманинг юрагини ёрдинг-ку. У
ерда нима қилиб юрибсан?

— Дўстлик визити билан келувдим. Омон махсум
билан учрашолмайдиганга ўхшайман. Ўғли келмоқчи.
шуни кутиб турибман.

— Менга қара, қачон қайтасан?

— Билмадим, билетга пулим йўқ. Агар иложини
қилсам, кечқурун поезд бўларкан, жўнаб қоламан. Ойи-
жонимга, дадажонимга, Фаридага салом айтинг, Али-
жон ака.

— Ҳўп, тезроқ қайт.

Шу пайт эшик очилиб, ўрта ёшлардаги, анча мада-
ний кийинган киши кулимсираб кириб келди.

— Қаримжон Омонов,— деб ўзини таништирди
у лейтенантга.

— Бунча тез?— ҳайрон бўлиб сўради Мамадалиев,—
учиб келдингизми?

— Ўзимизнинг «Жигули»да келдик.

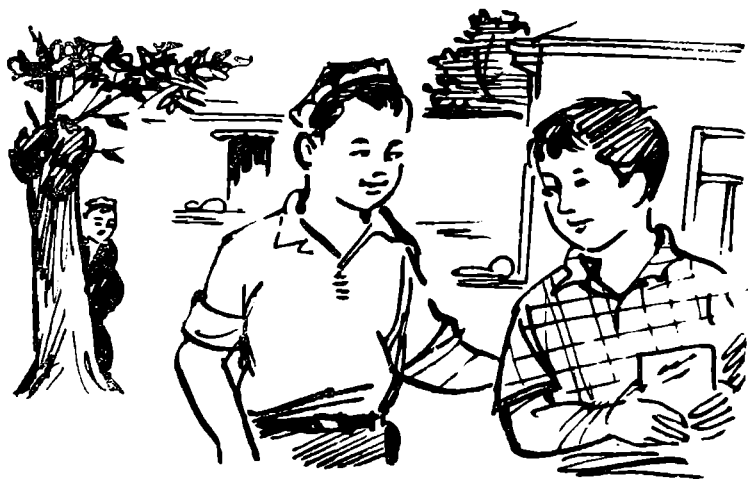
— Мана, дадангизни йўқлаган бола,— милиция
лейтенанти Рашидга ўгирилди,— дадангиз бобосини та-
нир эканлар.

— Яхши. «Меҳмон отангдан улуғ» дейдилар. Эшик-
ка олиб кетамиз-да, рухсат этсалар?

— Марҳамат, яна ўзи билади, уйини тинчитиб қўй-
дим.

— Раҳмат, ўртоқ лейтенант. Қани кетдик, бўлмаса.

Рашид хонадан чиқиб, Қаримжон аканинг ҳаво
ранг «Жигули»сига ўтирди. Лейтенант мамнун қўл сил-
киди. Рашид ҳам, Қаримжон ака ҳам миннатдор жил-
майиб қўйишди. Машина жойидан қўзғалди.

Латиф МАҲМУДОВ

Омонулла махсумникидан чиққан икки ошнанинг кайфлари чоғ эди. Оғизлари қулоқларида, бир-бирларига гап бермай ҳовлиқиб келишарди. Шунгамикан, орқаларидан қорама-қора келаётган болани пайқамай қолишган эди. Боланинг кўзлари бежо, хатти-ҳаракатларида аллақандай саросималик бор эди. Дам у теракни, дам бу теракни паналаб ўтиб, кўчанинг ўртасида бамайлихотир келаётган икки ошнадан кўз узмас, зимдан кузатар, аҳён-аҳён олазарак бўлиб атрофга секин қараб олар, кўчада ҳеч ким йўқлигидан кўнгли таскин топиб, яна пойлашни давом эттирарди.

Аммо ошналар ўзлари билан ўзлари овора бўлиб орқаларига қарашни хаёлларига ҳам келтиришмас, махсумнинг чўпчакка ўхшаш ажойиб-ғаройиб гаплари шу тобда бутун борлиқни қамраб олган, кўнгиллари

ҳаяжонда эди. Тавба, оламда бунақа одамлару, бунақа жангу жадаллар бўлган экан-у, икки ошна кўча чангитишдан қўллари бўшамай, ҳаммасидан беҳабар юришган экан-а!

Чўққи соқол, кўзлари ажабтовур товланиб, мулоийм қарашлари кишига жуда-жуда ҳуш ёқадиган Омонулла махсумни айтмайсизми? Одам ҳам шунақа дилкаш, шунақа ширинсўз бўладими, гапларидан бол томади-я! Ўзи ҳам ўта камсуқум, ўта хокисор одам экан. Бўлмаса зиғирдай-зиғирдай болалар билан худди ўз тенгқурларини топиб олгандай, шунақа очилиб-ёзилиб гаплашадими, махсумнинг бунақа ошнализидан икки ошнанинг қувончлари ичларига сиғмай кетди-ю, аввалги ҳадиксираш, тортинчоқликдан асар ҳам қолмади. Қизиқ, икки ошна илгарилари Омонулла махсумни негадир тамоман бошқача: баланд бўйли, қотма, бошмалдоқдек-бошмалдоқдек қалин оппоқ қошлари ўйнаб турадиган, қўллари эски токнинг зангидек бужур, кекса бўлса ҳам, кўриниши жуда басавлат одам бўлса керак, деб тасаввур қилишарди, йўқ. Омонулла махсум батамом бошқача экан.

Агар битта-яримта кўча-кўйда даб-дурустдан «мана шу одам сиз қидириб юрган махсум бўлади» деса иккови ҳам ишонмаган бўларди. Хуллас, икки ошна ранги олатароқ бўлиб кетган кўш тавақали кўк эшикнинг бир қанотини оҳиста очиб ичкарига киришганда, Омонулла махсум чўккалаб ариқнинг лабидаги садарайхонни қайчилаётган эди. Махсум кеча кечқурун ҳам бирров келиб кетган Рашидга кўзи тушиб, мулоийм жилмайди. Остонада ийманиб турганини кўриб, имлаб чақирди, райхоннинг қўшалоқ шохини синдириб, икковига бўлиб берди-да, худди болаларникига ўхшаш, кичкина, ориқ панжалари билан садани оҳиста уриб, исини таратди.

— Райхон — жаннатнинг гули, — дея болаларни ҳовлининг ўртасидаги шохлари тарвақайлаб. қуюқ соя

ташлаб турган ўрикнинг остидаги сўрига бошлаб келди. Райҳоннинг хосияти-ю, қандай дардларга даволиги ҳақидаги бошланган гап кечаги суҳбатга тақалиши билан икки ошна яна қизиқиш ва ҳаяжон билан махсумнинг оғзига тикилишди.

— Мана, энди икки ошнанинг каллалари ғалати-ғалати ўйларга-ю, юраклари шу пайтгача сезмаган ғалати-ғалати ҳисларга, кўнгиллари бир олам қувончга тўлган ҳолда қайғишяпти. Рашид дам-бадам шеригига қараб илжаяди, Рустамнинг кечаги тундлигидан асар ҳам йўқ, юзидан кулги аримайди, кўзлари чақнайди! Аслини олганда, кеча шеригини Омонулла махсумникига судраб келиб, Рашид яхши қилган экан, бўлмаса, бу қувонч, бу ҳаяжон, учирма қушнинг биринчи парвозидай юракларининг ширин-ширин энтиқишлари қаёқда эди дейсиз?! Рустам-ку (вой тавба, сиз қиссанинг олдинги бобларидан биласиз: каттани кесиб кичкина қилиб қўйгандай ўта ақлли, ўта одобли, э, борингки, дунёда «намуна» деган нарсаси бўлса, худди узгинаси эди) бир ой соя-салқин лагерда дам олиб қайтди-ю, ўша ерда ашула тўғарагига ёзилган экан, тўғарак раҳбари «сенда овозга ўхшаган бир нарса пайқаяпман, ука» дегандан бери ҳамма нарсадан совиб қолган. Боғнинг бурчагидаги ўрикнинг остида эртадан кечгача минғир-минғир ашула айтгани-айтган. Ашулани қанча кўп айтса, шунча овози очилармиш. Рашиднинг тоза энсаси қотди, яна бунинг устига «ошна, журналнинг топширигини эпложмасак керак, шунча уриниб ҳеч бало қилолмадик», деган гапидан Рашиднинг жазаваси тутиб кетди-ю, Фарғонадан қайтган, Омонулла махсум уйидалигининг дарагини топиб келди. Қувончдан энтикиб, Рустамга хабар қилай деб, боққа кирса, қай кўз билан кўрсинки, яна ўша аҳвол: Рустам ўрикнинг тагидаги шолчага худди китобларда тасвирланган эски муллаваччалардай чордона қуриб олган, ўзининг овозига сел бўлиб ўтирарди.

Рашиднинг зардаси қайнаб кетди.

— Э, ашула айтмай ўл!

Рустам биров бошига тўқмоқ билан ургандек чўчиб тушди.

— Ҳа?!

— Сендан ашулачи чиқадими, тентак овозинг сурчайга ўхшаб чи-чи қилади-ку!

— Нима-нима? — Рустам бирдан сакраб турди, Рашиднинг ёқасига ёпишди, — ким сурнай?

Рустамнинг важоҳатидан Рашиднинг ўтакаси ёрилиб, аранг ёқасини бўшата бошлади, — сурнай эмас сурнайга ўхшаган деяпман.

Рашид ялинди, пўписи қилди, қани Рустам жаҳлидан тушса. Йўқ, буни бир бало қилиб алдаб-сулдаб йўлга солмаса, ҳамма иш расво, дарров паст тушиб:

— Э, гапнинг маъносига етсанг-чи, — сурнайга ўхшаган деганимнинг сабаби, сенки ҳаммага қўшилиб айтиладиган овоз эмас, саҳнада алоҳида айтиладиган яккахон овоз!

Рустам бир оз бўшашди.

— Менинг овозим-а?!

— Ҳа, яккахон! Сурнай овози, яъни композиторларнинг тили билан айтганда теннор, ҳа!

— Нима-нима? — деди тушунмай Рустам.

— Уф-фф! Теннор! Одамни аллалаб, юрак-юрагига сингиб сув қилиб юборадиган овоз!

— Э, бўлди, — деди Рустам ҳам тушунгандай бўлиб, тўғарак раҳбаримиз ҳам «овозинг бўталокнинг бўйнидаги қўнғироққа ўхшаркан» деган эди.

— Бўлди-да.

— Ҳўш, нега ашуланинг белига тепдинг?

— Ҳа, балли, — деди Рашид, — одамнинг ёқасига чанг солмай, гапни шундан бошлашинг керак эди. Сен билан мени Омонулла махсум уйида кутиб ўтирибди.

— Йўғ-е? — Рустам ўртоғининг гапига дам ишониб, дам ишонмай секин ўрнидан турди ва шолчани

йиштира бошлади. Яхши ҳам Рашиднинг гапига кўнган экан!

...Боядан бери уларни қоралаб келаётган бола ниятидан қайтдимми ё бирон иш чиқара олишига кўзи етмадимми, муюлишга етганда негадир ғазабдан қалт-қалт титраб, серрайиб туриб қолди. Аммо, ошналар уйлари томон эмас, тор кўчага бурилишлари билан болага жон-кирди-ю, оёғини қўлига олиб югурди, яқин қолганда ўзини яна теракнинг панасига олди. Аммо бола бекорга бу қадар куюнаётган эди. Негаки икки ошнанинг фикри-ёди тамоман бошқа ёқда, боя айтганимиздай, орқага қараш тугул шу тобда бир-бирларидан бўлак ҳеч кимни кўришмасди. Рашид дам-бадам қўйнидаги нарсани ушлаб-ушлаб қўяр, жойида турганидан кўнгли тинчиб ўртоғининг ёнида пилдираб борарди, қўйнидаги Омонулла махсумдан не-не илтимос билан ўраб олган эски сурат эди. Боя махсум ҳикоя қилиб туриб, бирдан, алланарсани ёдлаб «мен ҳозир» деди-ю, уйга кириб анча хаяллаб, четлари сарғайиб кетган сурат кўтариб чиқди. Яна чорпояга чўккалади-да, белбоғини тимискилаб кўзойнак олди. Бир суратга, бир Рашидга тикила-тикила оппоқ чўққи соқолини тутамлаганча:

— Тавба, — деб юборди бирдан, — қуйиб қўйган бобо раҳматликнинг ўзисан-а, Мирзарашид!

Бу сўздан Рашид энтиқиб кетди. У бобоси ҳақида унча-мунча эшитган. Аммо расмини кўрган эмас, ҳатто бир марта «нега уйимизда бобомларнинг расми йўқ» деганда дадаси «бобонг расмга тушишни ёқтирмасди» дегани ҳам эсида! Мана, энди Рашид бобосининг қанақалигини ўз кўзи билан кўриб турибди. Тагин қанақа расм деиғ! Бир тўда жангчилар орасида, негадир яктакнинг устидан қалин камар тақиб олган бобоси отнинг жиловини ушлаб, мана шу сарғайиб кетган бир парча қозғоздан Рашидга ғалати қараб турибди. Рашид узоқ тикилди, у расмдан сира-сира кўз узол-

мас, кўрган сари қарагиси келар, шунча ишлар қилиб одамларнинг оғзига тушган бобосининг бу қадар ёш, жинкаккина киши бўлганига сира ишонмас эди, бобосининг, қўнғиз нусха мўйлови демаса, қош-кўзлари, қирра бурни, қарашлари худди дадасининг ўзи-я! — Айтгандай бу расмни дадаси кўрса борми, тоза қувонган бўларди-да, кейин бир оз яхшироқ фотографга бериб, дарров нусха кўчиртириб олган бўларди.

Рашид кўзлари жовдираб махсумга қаради:

— Жон бува, бир нарса десам йўқ демайсизми-а?

— Сўра, болам.

— Шу суратни атиги икки кунга бериб турсангиз, дадамга ҳам кўрсатардим, нусха ҳам кўчириб олардик. Биласизми, уйимизда бобомларнинг ҳеч расмлари йўқ.

Махсум алланарсаларни эслаб, ёйилиб жилмайди.

— Раҳматли бобонгнинг қизиқ одати бор эди, — деди, — расмга тушишга, сира-сира тоби йўқ эди. Бу суратни ҳам қандай қилиб олганмиз денг!

Махсум яна ғалати-ғалати воқеалар-у, саргузаштларга бой тарихини очди-ки, икки ошна тоза маҳлиё бўлиб эшитишди.

Тор кўчани яримлаб қолишганда, Рашиднинг, яна аввалги Рашидлиги тутиб, бирдан кўзлари ўйнаб тўхтаб қолди.

— Қара, Рустам, — деди ариқ бўйидаги каттакон нокка тикилиб, — роса қиптими-а!

— Бай-бай-бай, нашвати экан! — деди Рустам ҳам кўз ололмай, қулт этиб ютинди. Рашид эса, бир-икки тамшанди-да, ўртоғига маънодор қаради. Икки ошна нок деганни бир дона бўлса ҳам тупидан узиб еганга нима етсин дейишди-ю, Рустам тўнка бўлди, Рашид дарров устига чиқди. Сакраб нокнинг пастки шохига миниб олди. Энди биттасини узгани қўл чўзганда:

— Юқоридагисини ол, — деб қолди Рустам, — тоза пишган экан!

Рашид юқорига чиқа бошлади. Ошналарнинг чал-гиганидан фойдаланиб, боя кузатиб келаётган бола те-рак панасидан чиқди-да, нокнинг тўғрисидаги бир та-вақалик пастак эшикдан лип этиб кириб кетди. Рашид эса энди бир дона нокни олиб пастга қарашини била-ди, эшик қарсиллаб очилди-ю, барзангидек ит ириллаб чиқиб, бирдан Рустамга ташланди. Яхшики, Рустам эп-чиллик қилиб вақтида қочиб қолди. Бўлмаса шимининг бир почасидан айрилиши турган гап эди. Рашид шоша-пиша пастга туша бошлади. То ит қайтиб келгунча «жуфтакни уриб қолмоқчи эди, бўлмади, ит шеригинг-дан қутулдим, энди сени боплаб таъзирингни бе-риб қўяй» дегандек ярим йўлдан қайтиб, даҳшат билан нокнинг танасига ёпишди. Рашид итнинг вазоҳатидан чўчиб қалқиб кетди, мувозанатни йўқотиб қўйди, жон ҳолатда кичкина бир шохга ёпишган эди, шох қарсил-лаб синди, у ўзини ўнглай олмай, аввал кўча девор-нинг устига, ундан кейин аллакимнинг ҳовлисига гур-силлаб тушди.

— Ҳаҳ, қўлга тушмас экансан!

Бу ғазаб, бу даҳшат, аллақандай алам билан айтилган бу сўздан Рашиднинг кўзлари олчанинг ди-нагидек юм-юмалоқ бўлиб кетди-ю, дарров тура солиб овоз келган томонга қаради. Ундан ўн-ўн беш қадам нарида боя кетидан пойлаб келган бола турарди. У паншаханинг дастасига энгагини тираб, олайган кўз-ларини Рашиддан узмасди.

— Саттор?— деди ҳуши учиб Рашид.

Бола жаҳл билан паншаҳани ердан суғуриб олди, олдинга бир қадам ташлади, оғзидан кўпик сачратиб қичқирди.

— Ҳа?! «Хўжа»сини еб қўйдингми, очопат!

Унинг овозига ошхонадан аллаким югуриб чиқди. Бу онаси эди. Қўлида капгир, овқат қилаётган экан шекилли. Рашидни кўрди-ю, ғазабдан қалт-қалт тит-раб, кўзлари ғалати пирпираб кетди.

— Касофат, — деди анчадан сўнг йиғламсираган товуш билан, — сени деб эримдан, давлатимдан айрилдим, жаннатдай ҳовли-жойимдан ажраб, манави каталакда тиқилиб ўтирибман!

Рашид кўзлари аланг-жаланг бўлиб ён-атрофга қаради. Қаради-ю, юраги орқага тортиб деворга суяниб қолди. Негаки, анави барзанги ит «қани бир қадам жойингдан жилиб кўрчи», дегандек ичкарига кириб, аллақачон кўча эшикнинг олдига узала тушиб олган эди. Рашиднинг кўз олди қоронгилашиб кетди. Энди бу ердан қочиб кетишнинг ҳеч иложи йўқ, ҳа энди нима бўлса ҳам, қўйнидаги суратни эҳтиёт қилиш керак, э, аттанг, боя нокка чиқаётганда Рустам «менга бер, эзиб юборасан» деган эди-я, кўнмай чакки қилган экан. Сурат Рустамда бўлганда кўнгли тинчиб, бир амаллаб,

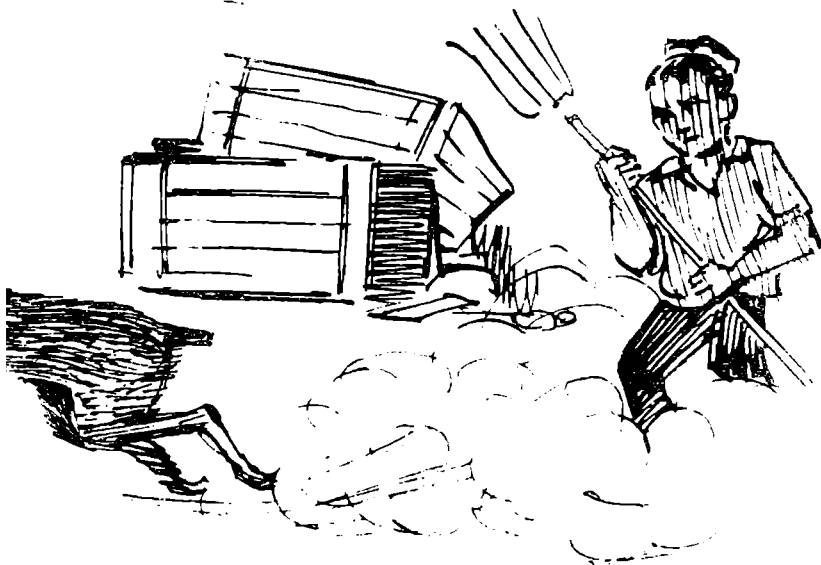
бу ердан чиқиб кетиш йўлини ўйлаб кўрган бўларди.

...Рашид шоша-пиша кўйлагининг тугмасини ечиб суратни олди, бор кучи билан кўча томонга иргитган эди, э, аттанг, оғир нарса бўлганда-ку, шундоқ кўчаниннг ўртасига тушарди-я, бунинг устига девор ўлгур ҳам хийла баланд экан, бир четига тегди-ю, қайтиб ҳовлига, тагин Сатторхўжанинг оёғи остига тушди-я!

Рашид жон ҳолатда суратга ташланган эди, Сатторхўжа «тап» этиб оёғи билан суратни босиб олди-ю, паншаханинг учи билан Рашидга ўқталди.

Рашиднинг пешанасидан тер чиқиб кетди.

Бир ёқдан паншахани ўқталиб Сатторхўжа, иккинчи ёқдан қўлидаги капгирни силкитиб онаси даҳшат билан Рашиднинг тепасига бостириб кела бошлашди.

Фарҳод МУСАЖОНОВ

Ха, худди шундай бўлди: бир ёқдан паншани ўқталиб Сатторхўжа, иккинчи ёқдан қўлидаги капгирни силкитиб онаси даҳшат билан Рашиднинг тепасига бостириб кела бошлашди.

Бунақа пайтда ман-ман деган жасур одам ҳам ўзини йўқотиб қўйиши табиий. Рашиднинг ҳам азойибаданидан совуқ тер чиқиб кетди. Аммо, топқирлнги иш бериб қолди. Ўзи не аҳволда ер узала тушиб ётибди-ку, ўлганининг кунидан ҳиринглаб кулади. Ҳамлага тайёр турган она-бола ҳайрон бўлиб қолишди.

— Нега куласан, фитна? — бўгилиб сўради Сатторхўжа.

— Одамнинг кулгиси қистаркан, у ёқда ёғинглар ёниб кетяпти-ку, бу ёқда сизлар мен билан оворасизлар.

— Нима, — кўзлари ола-кула бўлиб ошхона томонга қаради иккови, у ердан тутун чиқарди, «қўрққанга

қўш кўринади» дейишади-ку, она-боланинг ўтакаси ёрилаёзди. — Вой-дод, уйнимизга ўт кетди!

Иккалови уввос кўтариб ўчоқбошига югуришди.

Рашид ириб ўрнидан турди, ерда ётган расмни олиб, қўйлагининг енги билан авайлаб артди-да, қўйнига солди. Паншаҳани олиб, кўчага отилди. Чиқа солиб паншаҳанинг дастасини эшик ҳалқасидан ўтказиб, тамбалаб қўйди.

Энди минг тортсин, эшик очилмайди.

Зум ўтмай эшик ичкарисидан гумбирлаб тақиллай бошлади.

— Авроқчи! Устимиздан бекитиб кетибди! Ҳа, шум!

Рашид ҳовлидан эшитилаётган бақириқларга эътибор бермай, оёғини судраб босганича йўлга тушди.

— Барибир, қочиб қутулолмайсан, ғаламис. Бир куни қўлга тушасан-ку! Овоз яқиндан эшитилган эди. Рашид тўхтаб, орқасига ўгирилди. Деворда Сатторхўжанинг калласи кўринди.

— Деворда туриб нега кериласан, чиранчоқ? Зўр бўлсанг, бу ёққа туш.

— Милицияга хабар қилиб, қаматтираман, безори! — аламзада чинқирди Сатторхўжа.

Шундай деди-ю, деворга тираб турган оёғи сирғаниб кетдими, ҳовлига гуп этиб ағдарилди.

Рашид ҳайрон бўлганича, қадамини бир-бир босиб йўлида давом этди.

Муюлишда уни Рустам кутиб турган экан. Рашид у билан гапни қисқа қилди. Тўғри-да, оғир пайтда ташлаб қочган, ёрдам бермаган оғайнининг нима кераги бор?

Яхши қилди, каттадан-кичikka ақл ўргатадиган, бошқаларга ибрат қилиб кўрсатиладиган доно, қуруқ болаларни Рашид азалдан ёқтирмасди. Тагин муштдек бўлиб насиҳат ҳам қиладилар. Ким қўйибди, у кишига шу пайтдан насиҳат қилишни!

Журналнинг топшириғини бир амаллаб ўзи бажа-
ради, Рустам ашуласини айтиб юраверсин!

Ҳа, Рашид гапни чўзмай Рустам билан лоқайдги-
на хайрлашди. Катта кўчага чиққанида китоб қўлтиқ-
лаб кетаётган битта болани кўриб қолди-ю, миясига
лоп этиб мактаби келди. Ахир эрта ўтиб, индинга ўқиш
бошланади-ку! Ваҳаҳо — таралло билан ёзнинг ўтиб
кетганини ҳам билмай қолибди. Индинга ўқиш бошла-
надиган бўлса, тайёргарлик кўриш керак. На дафтар-
қалами бор, на бирорта дарслик олди.

Рашид шу заҳотиёқ, тўғри мактабга боришга қарор
қилди. Ҳа, бошқа ташвишлар бир гап бўлар, энг аввал
ўқишни ўйлаш керак.

У мактабга кириб борса, кутубхонанинг олдида уч-
тўртта чурвақа ўралашиб юрибди.

— Қани, акиси, тартиб сақлаб бир чеккадан кел-
ларинг.— Рашид болаларни итариб-ситариб, кутубхона-
нинг эшигига яқинлашди. Эшикка ўрнатилган кичкина
дарчага калласини суқиб ичкарига боқди. Қараса, ку-
тубхоначи янги бўлибди, ёшгина бир жувон.

— Салом, — деди Рашид бурро ва хушҳоллик би-
лан. — Менга еттинчи синфнинг китоблари керак эди.
Жувон бошини кўтариб Рашидга қаради.

— Еттига фақат рус тили дарслиғи бор. Бошқала-
ри йўқ, тугади.

— Нега тугаркан, ҳаммага етадиган китоб келиши
керак-ку? Мактаб бермаса мен қаёқдан топаман?!

— Билмадим,— чўрт кесди кутубхоначи.

— Ие, сизники қизиқ бўлди-ку!

— Нега энди қизиқ бўларкан? Дарслик керак бўл-
ган одам олдинроқ ҳаракат қилади. Шу пайтгача қаёқ-
да юрувдинг?!

Шу пайтгача қаёқда юрганлигини айтиб бўладими?
Рашид сал тумшуғуни кўтариб, бепарво ва айни пайт-
да олифтанамороқ оҳангда деди:

— Чехословакияда эдим.

— Нима, — ажабланди кутубхоначи.

— Чехословакияда эдим дейман, — эснаб жавоб қайтарди Рашид.

— Ота-онанг билан боргандирсан-да?

— Йўқ, аълочи ўқувчиларни юборишган эди. Ҳамма республикалардан болалар боришди. Ўзбекистондан битта мен бўлдим.

— А!.. — Кутубхоначининг бирдан чеҳраси очилиб кетди. У мулойим жилмайиб, меҳр билан Рашидга боқди.— Ўқиш бошланганда яна дарсликлар оламиз. Кирсанг бераман.

— Майли, олиб қўясиз, — деди Рашид сиполик билан. Бирдан ўзининг кўзига ўзи машҳур одамдек кўриниб кетди. Бурнини қанқайтириб, улуғвор бир қиёфада орқасига ўгирилди. Кутубхоначи жувон дар-

чадап бошини чиқариб анграйганча унинг орқасидан тикилиб қолди.

Рашид кўчага чиқиб, яна анча жойгача қаддини гоз тутиб борди. Шу пайт қаршисидан синфдоши Манзура дугонаси билан ўтиб қолди.

Улар саломлашишди. Рашид орқасидан уларнинг овозини эшитди.

— Ким бу? — сўради дугонаси.

— Э, биз билан ўқийди, «икки»чи. Бултур араб синфдан синфга кўчди.

Шундан кейин Рашид дами чиқиб кетган пуфакдек бужмайиб қолди. Аммо синфдоши Манзуранинг гапи ёмон алам қилди. Э, ўқийман деса, астойдил ҳаракат қилса бунақа Манзураларнинг ўнтасини йўлда қолдириб кетиши мумкин. Фақат ялқовлиги бор-да. Нима учундир дарс тайёрлашдан кўра, футбол ўйнашни кўпроқ ёқтиради. Лекин бу йил ўқишга қаттиқ киришини керак. Тўғри-да, қачонгача мана шунақа ҳаммадан таъна эшитиб юради. Иннайкейин, ўзи ҳам катта бўлиб қолди, ахир еттинчи синфга ўтди.

Рашид шу фикрлар билан бўлиб уйига етиб қолганини ҳам пайқамади. Модомики, тузукроқ ўқишга аҳд қилган экан шу пайтдан ҳаракатини бошлаши керак. У уйига кирди-да, қидириб эски китобларини топди. Бувис зўрлагани учун номига ул-бул чайнаб олган бўлди-ю, китобларини қўлтиқлаб кўчага чиқиб кетди.

Эски шаҳардаги бу китоб магазинининг олди гавжум эди. Магазин атрофида гуж-гуж ўқувчилар, говур-гувор, ҳар ким ўзига керак нарсани сўрайди.

Рашид четроқда туриб, болаларни бирпас кузатди. Битта боланинг бозори айниқса чаққон эди. У олдига китобларни тахлаб ташлаган, ким нима сўраса, топиб берарди.

Рашид ҳам ўша болага яқинлашди. Бола ўзидан кичкинароқ бўлса ҳам тенг тутиб мурожаат қилди:

— Сенда еттининг китоблари борми, оғайни?

— Менда йўқ нарса йўқ, ҳаммаси бор,— бурро жавоб берди бола.

Унинг ҳозиржавоблиги Рашидни сал гангитиб қўйди.

— Олтиникига алмашасанми?

— Нима, мен бу ерга пашша қўриб ўтиргани келганманми?— албатта алмашаман,— жуда маҳмадона экан боласи тушгур.

— Мана бешта китоб, бешта еттиникидан бер.

Бола Рашидни мазах қилиб кулди:

— Бештага бешта дейсанми? Росаям аҳмоқ одамни топибсан-да! — кейин дўқ аралаш гапирди, — анойи йўқ бўтда санга биттага битта алмашадиған. Мен иккитага битта алмашаман.

Рашид яна довдираб қолди. Рост-да, жудаям маҳмадона, пишнқ-пухта бола экан. Худди катталарга ўхшаб гаплашади-я!

— Майли, иккитага битта бўлса ҳам. Мана она тили билан тарих, битта китоб бер.

— Она тили ўзимда қалашиб ётибди. Ботаника билан тарих берсанг, битта география бераман.

Рашид бир зум иккиланиб турди-да, кейин рози бўлди.

— Майли, ушла. У ботаника билан тарих китобини болага узатди. Бола китобни қўлига олди-да, Рашидни боягидан ҳам мазах қилиб шарақлаб кулди. Ёлгондан кулаётгани шундоққина билиниб турарди.

— Нега куласан? — сал жаҳли чиқа бошлади Рашиднинг.

— Қайси юз билан шуларни китоб деб кўтариб келдинг. Титилиб, дабдаласи чиқиб кетибди-ку!

Рашиднинг энди расмана жаҳли чиқди, тўғри-да, таъна эшитмагани шу бола қолганмиди?

— Алмаштирсанг, алмаштир, бўлмаса бу ёққа ол!

— Алмаштираман, — Рашиднинг дўқига мутлақо

этибор бермай гапирди бола,— лекин бунақа йиртиқ-сиртиқ китобларнинг учтасига битта китоб бераман.

Рашиднинг энсаси қотди, «паст келиб шу тирранча билан тортишиб ўтираманми?» деди-да, физика китобини ҳам боланинг олдига ташлади.

— Бўпти, ма, бер битта китоб.

— Ия, муқоваси қани, бу жониворнинг?!

— Муқовасини нима қиласан, галварс, ҳамма гап китобнинг ичида бўлади,— ҳазиллашмоқчи бўлди Рашид.

— Ҳойнаҳой ҳали бунинг ичидан ҳам беш-олти бетини йиртиб, қуш қилиб учиргандирлар, — ҳазилга ҳазил билан жавоб берди бола.

— Жуда юракни қисиб юбординг-ку, — деди Рашид, — бўпти мана бунисини ҳам ол-да, битта китоб бер.

— У инглиз тили китобини ҳам ерга чўққайиб ўтирган боланинг олдига ташлади.

— Оббо, бола пақир-ей, қўймадинг-қўймадинг, кел майли, сенинг ҳам сазанг ўлмасин. — Бола Рашиднинг қўлидан она тили китобини ҳам тортиб олди-да, еттинчи синфнинг инглиз тили дарслигини Рашидга узатди.

— Бешта бўлиб кетди-ку. Биттага бешта китобми?

— Хоҳласанг шу!

— Бўпти, майли! — деди Рашид, — еттинчининг химияси борми?

— Жуда нозик жойидан олдинг-ку. Химия анқонинг уруғи. Ҳар куни юзталаб бола сўраб келади.

— Шунақа дегин, — Рашиднинг тарвузи қўлтиғидан тушди. У энди кетмоқчи бўлиб орқасига ўгирилган эди, бола уни тўхтатди.

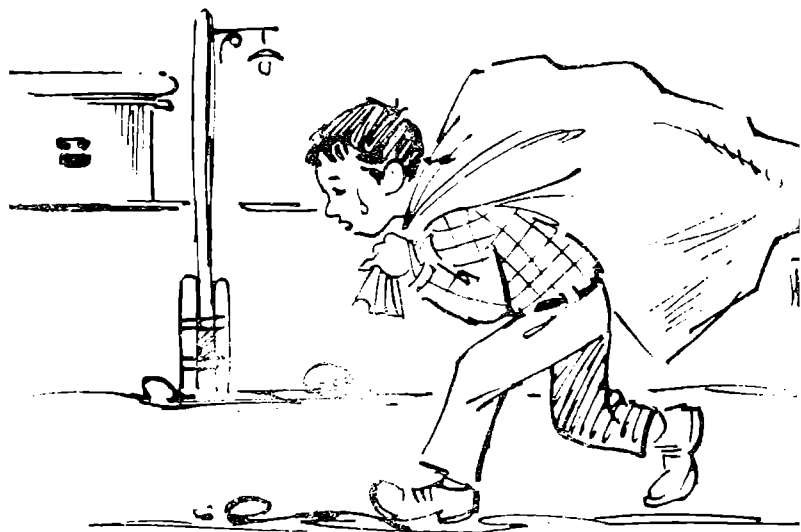
— Лекин яқин танишларимдан биттаси қаттиқ тайинлаб кетган эди, битта олиб қўйгин деб, ўшанга олиб қўйганим бор.

Рашид боланинг мақсадини тушунмади.

— Пулдан борми? — сўради бола.
— Сотасанми? — ўз навбатида сўради Рашид ҳам.
— Қўрамиз-да.
— Қиммат эмасми?
— Қиммат бўлганда китоб-да, нима от билан туя бўлармиди,— кулди бола.
— Хўп, нархи неча пул?
— Нархини ўшатта келишиб олаверамиз.
— Ўшат деганинг қаер?
— Уйда-да, қаерда бўларди? Кун бўйи ўтиравериб, қорин ҳам пиёзнинг пўсти бўлиб кетди, ўзим ҳам кетмоқчи бўлиб турувдим.

Бола ўрнидан туриб, тагига қўйиб ўтирган қопни олди, ерга тахлаб қўйилган китобларни унга сола бош-

лади. Ҳаммаси ярим қопча бўлди. Бола қаддини ростлади.

— Ҳай, қани кетдик бўлмаса, сенинг ҳам ҳожатингни чиқариб юборай, — деди у Рашидга. Лекин жойидан силжимади.

Рашид ҳам қаққайиб тураверди.

— Қани, бўла қол, — деди у қопга ишора қилиб.

Рашид боланинг мақсадига энди тушунди. Қопни орқалади.

— Ҳа, кетяпсанми, Аҳрорхўжа? — деди болага кимдир. Унинг гапи Рашидга «жуда зўр ташкачи топиб олибсан-ку» дегандек эшитилди.

— Ҳа, шунақа бўлиб қолди, — деди бола.

Аҳрорхўжа билан Рашид олдинма-кетин йўлга тушдилар. Китоб ҳам оғир нарса бўларкан. Рашиднинг бурни ерга тегай-тегай деб борарди.

— Уйинг узоқми? — хириллаб сўради у.

— Узоқ бўлиб қаерда бўларди? Бари бир Тошкентдан чиқиб кетмаймиз — лоқайдлик билан жавоб берди бола.

...Тахминан ўн минутча йўл юрдилар. Рашид бундай қараса, таниш кўчадан кетяпти. Ёмон нарсани сезгандек юраги увушди. Бир оз юриб тўхташди. Аҳрорхўжа Рашидга таниш эшик олдида тўхтаган эди.

— Шўтта турасанми?— ўтакаси ёрилиб сўради Рашид.

— Ҳа, — деди Аҳрорхўжа ва эшикни тақиллатди.

Рашид қопни ташлаб қочишга шайланди, ахир бу Сатторхўжалар ҳовлиси эди-да!

— Ушла қопингни, — Рашид қопни ерга қўйиб бундоқ орқасига қараса, Сатторхўжанинг онаси турибди, қўлида ўқлов.

Шу пайт эшик очилиб, остонада Сатторхўжа пайдо бўлди. Хуллас, Рашид қуршовда қолган эди.

— Нима қиялпсизлар, ака, бу менинг харидорим, — деди Аҳрорхўжа.

— Ҳозир, харидорингни томоша қиласан! — деди Сатторхўжа лаззатланиб.

— Ҳа, гўштини қийма-қийма қилиб еймиз — жодугарга ўхшаб шақиллади онаси.

— Есанглар майли-ю, — ўлганининг кунидан кулпмсиради Рашид ҳам,— лекин гўштим шўрроқ-да.

Рашид атайин гапни чўзарди. Вақтдан ютмоқчи эди у. Буларнинг қўлидан қандай қутулиб кетиш чорасини ўйлаб топиш учун вақт керак энди унга.

У ҳамон аста-секин орқасига тисариларди. Мана кураги деворга тегди. Тамом, ортиқ чекинишнинг иложи йўқ эди.

Эргаш РАИМОВ

Рашиднинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. Сатторхўжа, онаси худди бўғиб ташламоқчидек унга яқинлашарди. Ахрорхўжа бўлса, ойиси билан акасининг нима қилаётганига тушунмай бақадек қотиб қолган эди.

Сатторхўжа билан онаси унга бало-қазодек ташла-нишди.

— Ҳа, жувонмарг, қалайсан, қўлга тушдингми? Учаласи бир зумда Рашиднинг қўлини орқага қайиришди. Кейин оёғини ерга теккизмай уриб-суриб олиб кетишди. Бир ҳужрани эшигини очишди-да, ичкарига итариб юборишди. Рашид мункиб бориб, алланарсага тарақ этиб калласини урди.

— Мана шу ердан ўлигинг чиқади!— улар эшикка шарақлатиб қулф солишди.

Рашид ўйлай бошлади. Қандай қилиб қочиб кетса бўларкин? Деворни тешса бўлмасмикан? Йўқ, билиб қолишадн. Эшик қулф, дераза панжарали... Йўқ, бу ердан одам боласи қутулиб кетолмайди. Пашша бўлганда бошқа гап эди. Бирор ёригданми, тирқишданми ўрмалаб чиқиб кетарди. Бирдан Рашиднинг пашша бўлгиси келиб кетди. Оҳ, қанийди шу тобда бир думалаб пашшага айланиб қолса, Маза бўларди-да. Гув этиб чиқарди-кетарди.

«Ҳар ҳолда шу ерда ўлсам керак. Ўлигимни қопда обчиқиб кетишармикан? Менимча қопга солиб, ярим кечада...»

Бирдан Рашиднинг кўзига онаси, дадаси, синглиси Фарида, ўртоғи Рустам, милиционер Али амаки кўришиб кетди. Ахир улар Рашиднинг қандай азоб билан ўлганини, ким ўлдирганини билмайди-ку! Нима бўлганда ҳам уни кимлар ўлдиргани ҳақида хат ёзиб қолдириш керак. Лекин нима билан ёзади. Қоғоз-қалам йўқ-ку! Бирдан Рашиднинг калласи ишлаб қолди. Қони билан ёзса-чи, ахир бу қаҳрамонлик-ку! Илгариги қаҳрамонлар ҳам зиндонда, қамоқда ётганда ўз қони билан васиятномалар ёзиб кетишган-ку! «Бурнимга бир уриб қонатсаммикан? Бурнимга урсам оғрийди, унинг устига ҳамма қоним оқиб кетса, хат ёзолмай ўлиб қолишим ҳам мумкин». Яхшиси қўлини кесади!

Рашид секин қўлига қаради. У тўполонда Сатторхўжанинг кўйлагидан юлиб олган латтани ҳамон қисимлаб ўтирарди. Латтани жирканиб отиб юборди. Ерга латта билан бирга ғижимланиб кетган битта қоғоз ҳам тушди. «Ие, у нима экан?» Рашид қоғозни қўлига олса конверт. Э, у жон аччиғида Сатторхўжанинг кўкрак чўнтагини хат-пати билан юлиб олган экан. У шоша-пиша бўжмайиб кетган конвертни очган эди, ичидан хат чиқди. Хат худди биринчи синфга янги борган бо-

лаларнинг ёзувидай ажи-бужилиги ва ҳужранинг қоронғилигидан уни аранг ўқиди. Бу Сатторхўжанинг дасидан, қамоқдаги Жавлонхўжадан келган хат бўлиб, салом-аликдан ташқари унда қуйидаги сўзлар ҳам бор эди: «Оқ мушук ёки тарғил мушукни сўйиб менга худойи қилиб юбор. Шу худойи билан мушкулим осон бўлса! Худойини, албатта, Юсуфхўжа маслаҳати билан қилгин».

«Ие, мушук сўйиб ҳам худойи қилар эканми? Мушукнинг гўштини ким ер экан?» Рашид «вой тулкилар-ей» деб лабини бурди-да, қўлини кесиш учун яроқли нарсани қидириб, ҳужрани яна тимирскилай бошлади. У ёқни қаради, бу ёқни қаради, ҳеч нарсани тополмади... Энди нима қилсам экан, деб турган эди, бирдан кўзи

бурчакда турган эски столга тушди. Борнб галадонни тортди. Галадонда ҳар хил парча-пурча қоғозлар қалашиб ётарди, қоғозларни титкилаб ичидан жимжилоқдайгина учи тўмтоқ қаламча топиб олди. Рашид гўё бир қоп тилла топгандай севиниб кетди. Қаламни тиши билан ғажиб, учини чиқарди. Қўлидаги хатнинг орқасига ёза бошлади: «Дадажон ва ойижон, мендан рози бўлинглар. Мен Сатторхўжаларнинг ҳужрасида қаҳрамонларча ҳалок бўлдим. Мени қийнаб, азоблаб ўлдиришди. Ойижон, мен сизни кўп хафа қилган эдим, шу билан бирга анча калтагингизни ҳам еган эдим. Сиздан илтимос мени доимо уриб юрадиган ўқлоғингизни музейга топширсангиз, тагига: «Қаҳрамон Рашид Нурматов мана шу ўқлогига ажойиб ва ғаройиб калтаклар еган» деб ёзиб қўйишсин.

Меҳрибон синглим Фарида! Мен ўлдим. Агар тирик бўлганимда сени сира хафа қилмасдим. Афсуски, ўлиб кетдим. Лекин билиб қўй, тунов кунги Алимардон аканинг олмасидан ўғирлаганимни бировга айтсанг, дабдалангни чиқараман. Яна сендан битта илтимос, катта бўлганингда эрга тегсанг, албатта, Рустам ўртоғимга теккин. Мени эслаб юрасизлар.

Қадрдон оғайнижон, Рустам, ҳозир ўлиб ётиб сени ўйлаб кетдим. Сен чинакам дўст ва ақлли бола эдинг, мени унутма, агар аълочиман, дономан, деб гердайиб кетадиган бўлсанг, билиб қўй, мен ҳам сени унутиб юбораман ва иккинчи башарангга қарамайман. Бобом ҳақидаги хотираларни тўплашни ўзинг давом эттир. Ҳа, ростдан математика ўқитувчимизга айтиб қўй, менга «икки» қўйиб юрадиган ручкасини музейга топширсин. Тагин менга ҳайқал ўрнатамиз деб овора бўлиб юрманглар. Агар иккаламизга бирга ўрнатишса ноилжоз розилик билдираман. Хатимни ўқиб асло йиғлама. Агар йиғлаганингни эшитиб қолсам, ўқишга борганда ҳамма синфдош қизларнинг ичида шармандангни чиқараман. Дўстим менинг ушбу хатимни липпам-

дан топасизлар. Хайр, кўришгунча, азоб-уқубатлар билан ўлган дўстинг: Рашид Нурматов» .

Рашид хатни буклаб-буклаб липпасига қистириб қўйди. Кейин бошини чангаллаб ўтирганча бобосини ўйлаб кетди. Бобоси қандай одам эди-я! Қандай қаҳрамонликлар кўрсатган эди-я! Афсуски, бобоси ҳақидаги хотираларни, эсдаликларни тўплай олмади. У яқинда учрашганда Омонулло махсум айтиб берган бир воқеани эслади. Бобоси унда ёш, навқирон, инқилобчи йигит эди. Кечаси унинг уйини кимлардир босиб қолди. Бир зумда оғзига латта тиқиб, қўл-оёғини боғлаб отга ўнгаришганча олиб кетишди. Бир маҳал у ўзини Нортўра бойваччанинг меҳмонхонасида кўрди.

— Олиб келдим, Тўра ака!

Бу қаҳрамонлигидан гердайиб турган Тўланхўжа эди.

— Большой! Тўртинчи! Уни тириклайин кўминглар. Чуқурни ўзи кавласин!— буйруқ берди Нортўла бойвачча. Замоналини Тўланхўжа бошлиқ иккита йигит олиб чиқиб кетишди. Уни Нортўра бойваччанинг чорбоғи этагига олиб боришди. Қўлига кетмон беришди.

— Мана шу деворнинг тагидан ўзингга чоҳ кавла! Замонали ерга кетмон урган эди, кетмон сапчиб кетди. Ер заранг эди.

— Сал наридан кавласам майлими?— сўради Замонали.

— Майли, истаган ерингдан кавла,— «хе-хе-хе»лаб кулди Тўланхўжа. Замонали деворнинг тагини мўлжаллаб нари кетди. Бир жойга борганда тўхтаб қолди.

— Мана шу ердан кавлайман,— деди у ортида турганларга.

— Кавлайбер, лекин тезроқ!— ортида турганларнинг оғзидан бўза ҳиди анқирди.

Замонали ғайрат билан ишга тушиб кетди. Ер юмшоқ эди. Ҳар кетмон урганда гуппа-гуппа тупроқ

отарди. Ярим соатга қолмай у деворга қапиштириб чўзинчоқ чуқур кавлади. Чуқур киндигидан келганда:

— Бўлди, — деди.

— Бўлган бўлса, ёт, жаноза буюрмаган кофир!— бўйруқ берди Тўланхўжа. Замонали чуқурга узала тушиб ётди. Икки йигит «хо-хо»лаб у унинг устига тупроқ ташлаша бошлади. Улар бир зумда чуқурни кўмиб ташлашди. Кейин устига чиқиб, бир-икки тепишди-да, келган йўлларида Нортўра бойваччанинг меҳмонхонасига жўнашди. Замонали шу воқеадан сўнг икки соат ўтмаёқ Омон махсумнинг уйда пайдо бўлди. У дўстига бўлиб ўтган ҳангомани кула-кула ҳикоя қиларди.

— «Чуқурга ёт» деди. «Ётдим». Устимга кетмонлаб тупроқ ташлаша бошлашди. Етти-саккиз кетмон тупроқ тушгач, секин олдинга силжий бошладим. Қарабсанки, деворнинг нарёғидаман-да! Эшитиб турибман улар гуппа-гуппа тупроқ ташлашарди... «Инграмайдиам, баччағар» дейишарди бир-бирларига гўнғиллашиб. Чуқурниям ҳув ўша сув ўтадиган омборга тўғрилаб кавладим-да! Омон!

— Чиқиб кетганингни сезишмадимми?

— Э, қаёқдан сезишади, учаласи ҳам ўлакса маст эди. Қани отлан! — у ҳайратдан қотиб қолган Омонулла махсумга буйруқ берди. Беляев отрядига хабар берамиз.

Уша куни ярим кечаси Нортўра бойвачча бошлиқ босмачиларга ёрдам бериб юрган ўндан ортиқ казозка бой ва бойваччалар ўлардай маст ҳолатда қўлга олинган эди. Замоналини кўрган Тўланхўжа эса ўлган одам тирилиб келганини биринчи марта кўриши эканми, кўрққанидан тили калимага келмай, шайтонлаб қолган экан:

— Тўланхўжа бойни бу ёққа олиб келгин деб, у дунёдан мени олдингизга юборишди, хўжайин!— деб

Замонали ўшанда отряддагиларни кулдириб ичагини узган эди.

Рашид ўзи билмасди. Бобоси шу тобда унинг қалбида умид учқунларини ёққан эди. У «қандай қилсам бу ердан қочиб кетишим мумкин» деб ўйларди.

Инсон боласи ҳар балога чора топар экан. У сапчиб ўрнидан турди. Темир панжарали кичкина деразадан секин ҳовлига қаради. Ҳовлида ҳеч ким йўқ, жимжит эди. Оёқ остида ўралашиб ётган бир ўрам каноппи қўлига олди, кейин бурчакда айқаш-уйқаш бўлиб ётган ёғочлардан учтасини танлади. У бир пасда полизларга қўйиладиган қўриқчи «одам» ясади. Ботинкасини ҳам, шимини ҳам қўриқчн «одам»га кийгизди. Қўйлагини ҳам қўриқчига берди. Бирпастда қўриқчи «одам» Рашиднинг ўзи бўлди-қолди.

У ҳар эҳтимолга қарши яна деразадан қаради. Ҳовлида зоғ ҳам йўқ эди. Рашид бурчакда бир-бирининг устига уйиб ташланган яшиклардан бирини кўтармоқчи бўлганди, у жуда оғир экан. «Ичида нима бор экан» деб қопқоғини кўтарди. Гиж-ғиж янги китоблар. Ҳаммаси еттинчи синф дарсликлари. Боғлам-боғлам тахланиб турибди. «Э, бу Аҳрорхўжа бойнинг бозорга олиб чиқиб сотаётган китоблари бўлса керак». Рашид ўзига керакли китоблардан бештасини танлади. «Бояги эски китобларининг ўрнига, бештага бешта». У бешта китобни каноппи билан боғлаб эшик томондаги бурчакка қўйди. Кейин яшиклардаги ҳамма китобларни олиб ташлади. Бўш яшикни кўтариб деразанинг олди-га олиб келди. Ҳовлига бир назар ташлади-да, кейин қуёндек бир сакраб эшикнинг устига чиқди. Йўқ, бир оз пастлик қилди. Устига тагин бирор нарса қўйиш керак. У ҳужрани яна кўздан кечири бошлади. Ҳув апави қопнинг тагида тургап яшикча-чи? Рашид яшикнинг устидан қопни аранг сурди. Унинг ичи тўла увада эди. У увадаларни олиб отиб юборди. Рашид ҳайратдан бир зум анқайиб қолди. Яшикнинг тагида иккита мушук

ётарди. Мушукларнинг бири оқ, бири тарғил. Булар ҳақиқий, жонли мушуклар эмас, одамлар тоқчасига, шкафига қўйиб, ичига танга ташлаб йиғадиган чинни мушуклар эди. Бирдан Рашиднинг эсига бояги хат тушди. «Оқ ёки тарғил мушуклар»... Ҳар ҳолда бу мушукларда бир сир бўлса керак. Рашид мушукларни силтаб кўрган эди, ичи шириқ-шириқ қилди. «Пули борга ўхшайди. Олиб кетсаммикан, бировни пулини-я! Ушлаб олса-я, йўқ олиб кетаман, Али амакига кўрсатаман». Рашид мушукларни ҳам олиб бориб бешта китоб ёнига қўйди. Кейин яшикчани яшик устига қўйди. Бир зум ҳовлини кузатди. У секин бурчакда турган қўриқчи «Рашид»нинг олдига борди. «Оғайни, хафа бўлмайсан, энди сени осаман», — деди унга илжайиб. Кейин шартта уни кўтариб келди-да, деразанинг тепасида турган михга осди. Ўзи лип этиб пастга тушди, дарров яшикларни олиб ташлади.

Кейин бориб секин деразадан қаради. Ҳамон ҳеч кимнинг қораси кўринмасди. Бир маҳал Аҳрорхўжага кўзи тушиб қолди. Рашид ёғоч билан осиглиқ турган қўриқчи — «Рашид»ни туртиб юборди. У лапанглаб, тебраниб кетди. Рашид писиб эшик олдига келди-да, тўсатдан худди бўғилиб ўлаётган одамдай бўкириб юборди.

— Ўлдим!!! Ўл-л-л-дим! Хир! Хирр!

Бирдан ташқарида оёқ товуши эшитилди.

— Ойи, анави ўзини осиб қўйибди! Ойи!!!

Бу ўтакаси ёрилиб кетган Аҳрорхўжанинг овози эди. Бир зумда ҳовли тўс-тўполон бўлиб қолди.

— Ойи, эшикни очинг!

— Калит қани?

— Ўзингизда!

— Йўқ, сенда эди!

— Ҳа, менда экан, мана!

Булар жон талвасасида қолган Сатторхўжа билан ойиси эди.

— Бошимга нима бало орттирдинг, қандай кунларга қолдим! — ойиси талвасада қулфга калит сола бошлади.

Бу пайт Рашид бир қўлида боғланган бешта китоб, қўлтиғида иккита мушук, ялангоёқ, майкачанг, юраги гуп-гуп уриб, шундоққина эшик тағида пайт пойлаб турарди.

Бирдан эшик очилди. Сатторхўжа, Аҳрорхўжа, ойиси жон ҳолатда ўзларини ичкарига уришди. Бири китоб, бири тахталарга қоқилиб ағдарилиб тушди. Рашид вақтни қўлдан бой бермай эшикдан лип этиб чиқиб кетди. Остонадан сал нарида турган Аҳрорхўжа:

— Вой, ана, қочди! — деганча қолаверди.

Рашид дарвозадан чиқиб, нимагадир қоқилиб, мункиб учиб борарди. У муюлишга етганда орқасига қа-

ради. Сатторхўжа, Аҳрорхўжа, ойиси дод солиб қувиб келарди.

— Ўғрини ушланглар, мусулмонлар!!! Вой-дод-дод! Ўғрини ушланглар! Мусулмонлар! Мушугимни ўғирлаб кетяпти! Ўн минг сўмлик мушугим!..

Бу дод-войга одамлар уйларида югуриб чиқишди. «Мушугим, ўн минг сўмлик мушугим!» сўзини эшитиб «бечора, бу хотин жинни бўлиб қолибди» деб ўйлашди-ми, бир-бирларига қараб, афсуслангандай бош чайқаб қўйишди. Сатторхўжанинг ойиси эса борган сари уввос кўтариб, дод солиб йиғларди.

— Мусулмонлар!!! Ўн минг сўмлик мушугим!..

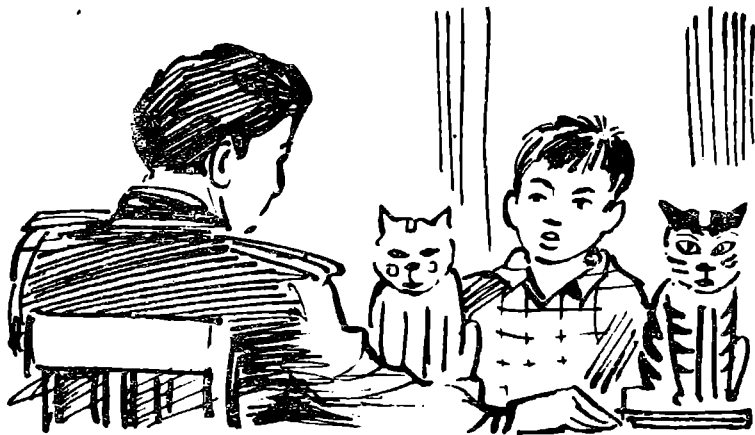
Бу овоз худди Рашиднинг қулоғи остида эшитилгандай бўлди. Уни Сатторхўжаларга қўшилиб бошқа одамлар ҳам қувиб келишарди. Рашид катта кўчага чиқиши билан ғувиллаб келаётган машинага кўзи тушди.

— Амакижон! Амакижон! Тўхтанг, тўхтанг!!! — деди у йўлнинг ўртасига туриб олиб. Машина қаттиқ тезликда келаётгани учун сал нарига ўтиб «ғийқ» этиб тўхтади. Рашид жони борича машинага югурди. Ортидан йигирма-ўттиз метр нарида эса уни одамлар қувиб келишарди.

— Мени олиб кетинг, мени қутқаринг, амакижон, ҳозир ўлдириб қўйишади!! — У жон ҳолатда ўзини машинага урди. Рашидни машинага олишди.

Машина милицияники эди!

* * *

Сафар БАРНОЕВ

Милиция машинасини кўриш билан Саттор-хўжа орқасига қараб қочди. Ойиси бу пайтда ўзини қўшни жин кўчага уриб қолганди.

Боядан бери уларга эргашиб, чопиб келаётган одамлар ҳеч нарсага тушунмай йўлнинг ўртасида қаққайиб қолишди.

Рашид анчадан кейин ўзига келди. Мушукларни маҳкамроқ бағрига босди. Беихтиёр кулиб қўйди. «Сен бобонгга тортгансан» деб одамлар бежиз айтмаган экан-да. Айниқса Омонулла махсум.

Мана бобосинга ўхшаб бир ўлимдан қолди. Қолганди ҳам... Ахир бобосининг Ориф шапка деганни боплагани ҳам чакки бўлмаган. Омонулла махсум ўшанда бобоси билан бирга бўлган экан.

...Бобонг тиниб-тинчимас, ўрни келганда қизиқчиликни ҳам кифтига келтирарди.

Колхоз тузишга киришилган йиллар эди. Бобонг билан иккаламиз ер ўлчаш, от-уловни ҳисобга олиш билан бандмиз. Қишлоқда иш кўп. Янги тузилган хўжаликларда ҳали у етишмайди, ҳали бу. Айниқса саводли одам. Қишлоқ раисларининг кўпчилиги ё саводсиз, ё чаласавод.

«Қизил кетмон» деган колхозда бўлган ҳангома сира-сира кўз олдимдан кетмайди. Колхознинг раиси мўмин-қобил, батракдан чиққан одам. Уни бобонг ҳам яхши танирди. Лекин омборчиси анча қув одам экан. У шу атрофда Ориф шапка номи билан машҳур эди. Ориф шапка дейилишининг ҳам тарихи қизиқ. Қачон у билан суҳбатлашманг:

— Биз биринчи бўлиб шапка кийганларданмиз, буни шўронинг ўзи ҳам билади,— деб сўз орасида қистириб ўтади. Лақаби ана шундан келиб чиққан.

Ориф шапка омборни қабул қилиб олгандан кейин орадан бир оз вақт ўтар-ўтмас, колхозчилар орасида норозилик бошланди. Унинг дастидан арз қилмаган киши қолмади.

— Ё шапка колхозда қолсин, ё биз,— дейдиганлар кўпайди.

Бобонг билан иккимиз бу келишмовчиликнинг сабабини билиш, олдини олиш учун «Қизил кетмон»га йўл олдик. Бобонгдан:

— Район раҳбарларига учраб ўтайлик,— дедим:

— Шундай ҳам сўзимизни олишади,— деди.

Намозгарда етиб бордик.

Омбор олдида катта-кичик уймаланиб юрибди. Омбор эшиги қулф. Ориф шапкани сўрадик.

— Раисникида,— деди жун қоп кўтарган йигит. Ҳамма бизга қараб қолди. Район раҳбарлари деб ўйлашди, жонланиб кетишди.

— Шапканинг танобини тортадиган одам борми-йўқ-ми ўзи?

— Қачонгача унинг қовоғи очилишини кутамиз?

— Ўлсак ўлиб бўлдик бунинг дастидан. Бошимиз қотиб қолди.

— Раисникига борамиз, — деди бобонг. Раисникига йўл олдик. Арз-дод қилганлар орқамиздан қараб қолишди.

Раисникига етар-етмас Ориф шапканинг ўзи кўринди. Олдинлари эътибор бермаган эканманми, ҳозир Ориф шапка кўзимга ғалати кўриниб кетди. Қалласи катта. Кўзлари ҳам айиқ кўзидек совуқ. Панжалари узун-узун. Бобонг дарров мақсадга ўтди.

— Орифбой, халқни ранжитаётган экансиз.

— Ҳа, тафтишга келдингизми, бир сиз етмаётгандингиз! Бу очкўзларни тўйдириб бўладими?

— Ҳай-ҳай, қизишманг, ҳақини талаб қилса очкўз бўладими!

— Буни менга ўқитманг. Омборни менга давлат ишониб топширган. Сиз инқилобчи бўлсангиз, мен ҳам иш кўрсатганман. Бухоро амирини Гиждувонгача қувиб борганман. Шапка кийганман. Советти ишини қиялман.

Иккаласининг гапи сира қовушмади. Ориф шапканинг эса ён босиши жуда қийин. Ҳафсалам пир бўлди.

— Район раҳбарларига учрашишимиз шарт, — дедим.

— Бари бир, унинг кўзини очиб қўяман,— деди бобонг.

Замонали ишга жон-жаҳди билан киришадиганлардан эди. Эртасига ҳамма ишни қўйиб район раҳбарларидан бирига учрадик. У арзимизни тинглаб:

— Хўш, нима демоқчисизлар?— деди белидаги тасмасини тузата туриб.

— Инсофли бўлсин-да, ўртоқ Хўжамов, — деди бобонг.

• Бизнинг ҳам қулоққа чалиниб туради, лекин на-
жора?

— Хўш-хўш?

— Ахир колхозда Ориф акадан бошқа ҳисоб-китобни
биладиган саводли одам йўқ. Ушлаб туришга мажбур-
миз. Истасанглар, бугундан эътиборан, сизларни ана
шу колхозга вакил қилиб жўнатамиз. Кўз-қулоқ бўлиб
турасизлар.

Мендан олдин бунга Замонали кўнди. «Қизил кет-
мон»га бордик. Иш қизиб кетди. Эртадан кечгача дала-
да юрамиз. Далага чиқмаганларни рўйхатга оламиз.
Иккаламизга идора ёнидан бир ҳужра ажратиб бериш-
ган. Ориф шапка бизларни ҳар кўрганда:

— Қийналмаяпсизларми, нима керак бўлса, тортин-
май айтаверинглар, — деб кўяди.

Унинг бу мулозаматини бобонг ҳам, мен ҳам «қўл-
ларингдан нима иш келарди» деган маънода тушуна-
миз. Миш-мишларга қараганда Ориф шапка ярим кеча-
ларда омондан ул-бул олиб кимнингдир уйига элтиб
бераркан. Кимникига? Бу номаълум эди.

— Яхши баҳона, — деди бобонг, — уни қўлга ту-
шириб, бир таъзирини берамиз.

— Қандай қилиб, кечаси йўлини пойлаб чиқамизми?

— Унга ўзини танитадиган аҳмоқ йўқ.

Бир кеча Ориф шапка ўтадиган йўлни пойладик.
Ўтиш вақтини библиб олдик.

Эртаси ярим кечада бобонг сенга томоша кўрсата-
ман деб икки кишлоқни боғловчи кўприк томон бошла-
ди. Яна қандай каромат кўрсатаркин, деб қизиқдим.
Икки кишлоқ ораси — тўрт-беш чақиримча йўл. Бир
томон юлғунзор. Иккаламизнинг ҳам қулоғимиз динг.
Шу пайт:

— Ёт, келяпти, — деди бобонг. Ерга ёпишиб олиб
унга қарадим. Замонали оқ матони белидан чиқариб
олиб унга ўранди. Анграйиб қолдим. Кўйлаги остидан
қачон уни ўраб олдийкми?

Узоқдан эшак дўпирин эшитилди.

Қулоқ тутдим. Бу Ориф шапка эди. Қўприкка тобо-ра яқин келяпти. Замонали бу пайтда кўприкда узала тушиб оқ матога ўраниб ётарди. Юрагим гуп-гуп уради. Масофа борган сари қисқаряпти. Беш қадам, тўрт қадам...

Ориф шапка эшагини жадаллатиб келяпти. Тишимни тишимга қўйиб кузатиб турибман. Ориф шапка оқ матога яқинлашди-ю, бирдан:

— Вой дод!— деб эшакдан учиб кетди. Устига нимадир ағдарилиб тушди, эшак юлғунзорга ўзини урди...

Иккаламиз барабар унинг бошига бордик. Ориф шапканинг белини бир қоп буғдой босиб ётарди. Шапкаси эса учиб кетган. Ўзи тирик, лекин беҳуш.

— Энди нима қиламиз? — дедим.

— Қопни кўтар, — деди бобонг. Кўтардим. Кўз тушмас жойга яшириб қўйдик. Бобонг шапкани юлгин чўпига илиб олиб,— Кетдик, ўзига келганда жўнаб кетди,— деди.

Шу келишда шапкани омборнинг кўринарли жойига илиб ётоғимизга қайтдик. Ечиниб ётай десам, калишим йўқ...

Эрталаб дув-дув гап тарқалди. «Ориф шапкани жин урибди».

«Шапкасини омборга илиб кетибди. Ўзининг оғзи қийшайиб қолибди. Жин эмас, арвоҳ бўлса керак...».

Замонали бўлса уларга қўшилиб куюнади:

— Эҳ, бечорага ёмон бўлибди-да!

Кўргани бордик, Ориф шапка кўрпа-тўшак қилиб, бир аҳволда ётибди. Лаби-лунжига учиқ тошиб кетган. Шу кунги бўлган гапни колхоз аҳлига ошкор қилдик.

Кўргани борганимиз қуруқ бўлмади. Йигитлар унинг уйидан бир неча қоп дон-дунни аравага ортиб қайтишди. Ориф шапка эса кўп ўтмай қишлоқдан го-йиб бўлди.

Рашид бобосининг, махсумининг ҳикоясини эслаб, иция бўлинмасига қандай етиб келганини билмай қолди.

— Туш, чемпион, — деди милиционер кабинетини очаркан.

Боғлоқлик китобини милиционер, иккала мушукни иккала қўлида ушлаган Рашид изма-из милиция бўлинмасига кириб боришди. Бўлинмада одам кўп эди. Рашид омонатгина скамейканинг бир чеккасига ўтирди. Ҳамманинг кўзи унда. Рашиднинг безовталанганини кўрган милиционер унга:

— Ҳозир, — деди. Рашид унинг қолган гапини эшитмади. Мушукларни маҳкамроқ бағрига босди.

Ўзи бир иш юришса, юришавераркан-да. Бир маҳал бундоқ қараса, қаршисида Али ака кулиб турибди. Милиционер унга бир нима деб тушунтирди.

— Биламан, бу болани, — деди Али ака. — Кейин Рашидга юзланди. — Яна нима ишлар қилиб юрибсан?

— Ўзим... китоб олгани бориб...

Рашид бошидан кечирганларини бирма-бир айтиб берди. Энди Али акагина эмас, бошқалар ҳам унинг оғзига қараб қолишганди.

— Кейин нима бўлди?

— Мапави мушукларни олиб қочдим. Булар ўн минг сўмлик мушуклар. Буни биттасини сўйиб худойи қилишса-чи, Асрорхўжанинг дадаси қамоқдан чиқармиш.

Кулги кўтарилди. Бошини эгиб ўтирган одамлардан бири мушукларга ҳайратланиб тикилди.

— Қани бер-чи, ўн минг сўмлик мушукларингни, оҳ-ҳо, жуда оғир-ку. — Али ака мушукларни оғирлигини қўлда салмоқлаб кўрди. Гапни чўзгиси келмадими, темир сандиққа солиб бекийтиб қўйди.

— Ўн минг сўмлик мушук дедингни?

— Ҳа, жуда қиммат.

— Мушуги ўн минг сўм турса, ит неча пул тураркан?

— Қопогон ити бор экан, яқинига ёўлаш қийин.
— Яқинига борганингда олиб қочармидинг?
— Ие, у тирик ит-ку!
— Мушук эгалари билан эртага батафсил гаплашамиз. Энди олдимга туш. Уйингга олиб бориб қўймасам, уйингдагилар сени сўрайвериб...

Қажавали мотоциклда улар йўлга тушишди. Али ака мотоциклни секин ҳайдаб борар экан, Рашидга юзланди.

— Сени бир хурсанд қилмоқчиман, лекин талтайиб кетма.

— Нимага?

— Сени милиционерлар кунида телевизорга олиб чиқмоқчиман. Ўзингдан сўрамай «Милициянинг ёш дўстлари» клубига ҳам аъзо қилиб қўйдим. Хурсандми-сан?

Рашид жилмайиб, бошини қимирлатди...

Али ака уни эшиги олдида қолдириб қайтди.

Рашид мотоциклдан тушишга тушди-ю, боши қотиб қолди. Нега Али ака у билан уйга кирмади? Ёки уйдагилардан хафамикан?

Биринчи масала уйга кириш. Лекин қандай қилиб? Қошки уйдагилари уни қучоқ очиб кутиб олишса. Ай-пикса, шу ойиси қизиқ-да. Ўлимдан қолганига тўй қилиб берса арзийди. Қани, энди ҳозир уйга кириши билан «вой, сени ҳам омон-эсон кўрадиган кун бор экан, болагинам», деб бағрига босса. Юз-кўзларидан ўпаверса-ўпаверса. Ўлимдан қолишининг ўзи бўладими?

Ойиси пойлаб турган бўлса керак. Кўриши билан косовини қўлига олади. Маҳмадана Фаридага жон киради. Мушукнинг ўлими сичқонга тўй деганлари шуда. Бир кеча Рустамнинг уйига бориб ётса нима қилади?

Бобосига тортгани яхши-ю, уйга кириш қийин-да.

Ёлғиз бола бўлганам маъқул экан. Қаёқданам сингил бўлиб ўша Фарида туғилди. Умуман ука бў-

либ туғилгани дуруст-да! Ака-укалар бир-бирини тушунади. Фаридага ўхшаган сингил ҳеч қаерданам топилмаса керак. Келиб-келиб ойисиям мана шунинг гапига киради. Акаси ҳақида оғиз очганда оғзига уриб турса бўлмайдами?

Рашид боғлоқлик китобни олдига қўйди. Чуқур хўрсиди. Майкасини тўғрилаган бўлиб, липпасини ушлаб кўрди. Липпасидаги васият хат-тушиб қолганди. Омад бир кетса кетавераркан-да. Агар хат Сатторхўжанинг қўлига тушган бўлса равсо бўлди. Борди-ю, ўч олиш учун хатни мактаб йўлидаги симёғочга ёпиштириб қўйса-чи. Бутун шаҳар ўқийди. Шарманда бўлади. Кейин унинг отини Рашид эмас «Тирилди» қўйишади. Тирилди қўйишадими, ўлдирилди қўйишадими, биринчи галда уйига эсон-омон кириб олса, у ёғини ўзи билади... Ўйлаб юрган машиннасини ихтиро қилишга киришади.

Рашид у ёқ-бу ёғини тўғрилаб, уйига киришга қарор қилди. Бахтига эшик ҳам очиқ экан. Ошхонага қаради. Ҳеч қим йўқ. Тезликда бориб косовни яширди, энди бир илож қилиб дарсхонасига кириб олса бўлгани. Кеча алмаштирган кийимлари турган бўлса шартта кийиб олади. Индамасдан дарс тайёрлашга ўтиради. Уйдагилари сўраса, «кўрмаяпсизми, китоб ўқияпман», деб жавоб беради.

Бир амаллаб дарсхонасига кириб олди. Юраги дук-дук уради. Ҳеч нимани кўрмаса нимадан ҳам кўрқаркин-а. Рашид китобларини стол устига ёйиб қўйди.

У оёқ учида даҳлизнинг бурчагидаги катта уй томон юрди. Ғўнғир-ғўнғир товуш эшитилди. Эшик орқасига липиллаб, ўтиб, деворга қапишиб олиб қулоқ тутди.

Ие, ҳаммалиги уйда экан!

— Сиз ҳаммасига айбдорсиз, ўғлингиз қулоқсиз бўлиб ўсяпти. Улар бўлсам ўлиб бўлдим унинг дастидан. Эшикдан қувсанг, тешикдан киради-я. Ота бўлиб

бундоқ тергамайсиз, сўкмайсиз. Сўрамай-нетмай Мар-
ғилонга ҳам бориб келди.

Бу ойиси эди.

— Ада-чи, ада, Рашидийиз бувам ҳақида журнал-
га ёзармиш.

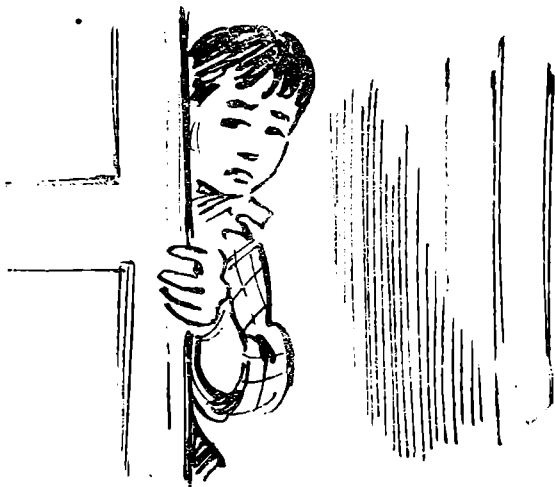
Ҳа, тилинг кесилгур, сингил ҳам шунақа маҳма-
дона бўладими. Нима бўлса бурнини суқади. Уни ас-
лида эртадан-кечгача ошхонага қамаб қўйиш керак.
Бир таъзирини есин.

— Бобоси ҳақида ёзар экан, мендан сўрамайдими,
бир қопини айтиб бераман.

Бу адаси эди. Адасининг сўзи қандай ширин. Жу-
да яхши одам, дарров унинг ёнини олади.

Рашиднинг кўнгли отасининг сўзидан ёришди. Эн-
диги асосий вазифа, тўғри уларнинг олдига кириб бо-
риш!

Таваккал, нима бўлса, бўлди деб Рашид останада
кўринди...

Ҳаким НАЗИР

Худди қаттиқ зилзила бўлгандай ҳаммалари бир қалқиб тушишди. Ҳаммадан кўра Санобар опанинг ҳаяжони ортиқ эди.

— Осмондан тушдингми, ердан чиқдингми, сен баттол! Афти-ангорингни қара, гўлоҳдан чиққандай тасқара бўлиб кетибсан-ку, кўр бўлмагур қани, куйдирган калладай ишшаймасдан бу ёққа ўтир. — Анчадан бери ойисига тутқич бермаган Рашид, ҳозир ҳам ҳушёрликни йўқотмай, эҳтиёт учун эшикни каттароқ очиб кирганди. Ингитларча калта қирқилган қўнғиз мўйловини силаб илжайиб ўтирган дадасига кўзи тушгач, юраги дадилланди. Ойиси жаҳл билан унинг қўлидан тортганча ўз ёнига ўтказди, у қўлогина, бу қўлогидан чўза кетди. — Қаерларда санғиб юрувдинг-а, ер юзмагур.

Рашиднинг қулоқлари шолгом бўлиб ловуллар, жо-

пи ачиганидан тилига сўз келмас, йиғламоқдан бери бўлиб дадасига мўлтираркан, бунини кўриб ўзинча хумордан чиққан Фарида:

— Ҳа, қалайсан, қўлга тушаркансан-ку! Йиғломийди кал-кал!— деб калака қиларди.

Рашид алам ичида ўйларди: у шундай, бир баҳона топсинки, уйдагиларнинг ҳаммаси дарров уни кечири қолишсин, кечиришгинамас, унга ҳам қойил бўлишсин. Ҳа, ҳар вақтдагидай ҳозир ҳам мияси яшин тезлигида ишлаб, тилига шу гап келди.

— Мени ҳадеб қийнайверманг, ойижон, юрган бўлсам, фойдали ишлар билан юрдим...

Санобар опа унинг гапини бўлди:

— Бекорларни айтибсан! Ярамасларга қўшилиб бошинг оққан томонга кетаверасан!

— Алдамчи!— деб ойисига қўшилишди Фарида.

— Бас, бас —деди кафтини столга уриб Нурмат ака. Шовқин босилгач давом этди. — Бугун ҳаммамиз йиғилганмиз, жамоат жам. Оиламизнинг йиғилишини ўтказсак бўлади. Йиғилишга раис керак, кимни раис қилиб сайлаймиз?

Нурмат аканинг бу кутилмаган ғалати саволига Фарида пиқ этиб кулди. Бошқалар ҳам ҳайрон бўлиб кулгилари қистаб туришаркан, Санобар опа: Ўзингизда, деб қўйди.

— Барингиз шунга розимисиз? Ундай бўлса шартим бор: раиснинг рухсатисиз ҳеч ким чурқ этмайди. Биринчи сўзим Рашидга. Дастлаб, кийимингни ўзгартиб кир. Йиғилишга чиннидай келинади.

Рашид, унинг кетидан бувиси даҳлизга чиқишаркан, Нурмат ака хотини билан қизини огоҳлантирди:

— Ҳа, деб дакки бераверманглар. Ўзи кейинги кунларда неча чийриқча тушиб хўпам таъзирини еб келган. Йўлда одамлардан эшитиб олганман. Сўраб кўрайлик-чи, очигига кўчадими ё мени ҳам алдайдими?..

Ювиниб, янги қўйлак-иштонини кийиб, ўсиқ сочла-

рини наридан-бери ўнг чеккасига тараганча Рашид қайтиб кирди.

— Ана энди эшитамиз. Қани, айт-чи, сен уйингда-гиларга билдирмасдан, баримизни хавотирга солиб, нима ишлар қилиб юрибсан?

Рашид гўё мажлисда сўзга чиқаётган одамдай томоғини қириб, ўзини кулиб юборишдан аранг тўхта-тиб олди-да, кўзларини аланг-жалаанг қила бошлади:

— Биринчидан...

— Биринчидан — ғоз турилсин, иккинчидан — шифт билан деворларга алангламай, раисга қараб сўз-лансин!..

— Хўп бўлади. Мен янги ўқув йилига тайёргарлик кўриб, аллақеёқлардан китоб олиб келдим.

— Иннайкейин-чи?

— Иннайкейинми, ҳа... Бувамнинг суратларини то-пиб келдим.

— Қанақа сурат, қани?

— Анави дарсхонамда.

Мажлис тартиби бузилиб, ҳаммалари, раис ҳам гурра ўринларидан туришди-ю, дарсхонага ўзларини уришди. Ана столчадаги даста китобларга тиралиб бир парча сарғайиб кетган сурат турибди. Жангчилар орасида, яхтак устидан энлик камар тақиб олган, от-нинг жilовини тутган одам Рашиднинг бобоси бўлади. Уйидагилар унга бутун диққатларини бериб тикили-шаркан ўз кўзларига ишонгилари келмасди. Чунки бун-дан қирқ-эллик йил бурун қанча иш кўрсатиб одамлар озига тушган бобо, ҳали жуда ёш, Рашиднинг адаси-дай кўринарди. Ҳа, унинг қўнгиз нусха мўйлови ҳам, қош-кўзлари, қирра бурни, жилмайиб туришлари ҳам ўғлининг ўзгинаси. Сурат қўлма-қўл ўтди.

— Бун қаердан олдинг,— ўғлим?— деди эндигилла ўзига келган Нурмат ака.

Рашид, бун бобосининг қадрдони Омонулла мах-сумдан вақтинча сўраб олганини айтди.

— Омонулла махсумни қаердан топдинг? Уни ким танитди сенга? — деди адаси таажжуби ошиб.

Рашид Рустам билан биргалашиб, Омонулла махсумни қандай топганини, бобоси ҳақида билиб олганларини сўзлай кетди... Нурмат ака, ўғлининг бу ҳаракатлари «Гулхан» топширигини бажариш учун бўлганини билиб олгач, бошини сарак-сарак қилиб:

— Эҳ, нодон, мендан сўрасанг-ку, бобонг тўғрисида қанча нарса айтиб берардим. Шунга шунча оворай-сарсон бўлиб юришининг ҳожати йўқ эди.

— Сизнинг вақтингиз бўлмаса, донм йўлда юрсангиз, — деди Рашид ўзини оқлаб.

— Ҳой, маҳмадона, аданг йўлда қишлаб қолармиди. Кута қолсанг бўлмасмиди, ҳар ёққа бош урмай, бошвоқсиз ўлмагур, — дея ойниси яна қарғаб сиқтади.

Нурмат ака ич-ичидан зил кетди: «Ойисининг зориллаганича бор. Унга бўйин эгадиган бола эмас. Чинданам кўп вақт сафарда юриб, ўғилча билан шуғулланишга фурсатим бўлмаяпти. Бола «бошвоқсиз» қолиб, ўзи билган номаъқулчиликни қилиб, истаган кўчасига кириб кетаяпти, бу кетишида оқибат нима бўлади. «Кейинги пўшаймон, ўзингга душман... деганлар...».

Нурмат ака суратни жойига қўйди. Оила аъзоларини катта уйга бошлаб, жой-жойларига ўтқазди. Энди тишининг оқини кўрсатмасдан, иложи борица жиддий тус олди-да, раисликни давом эттирди.

— Сенга ишонсак бўладими, Рашид?

— Пионерман-ку.

— Хўп, қани, пионерча виждонинг билан айтгин-чи, мен йўғимда яна нима балолар қилдинг?

Рашид адасини биринчи марта шундай жиддий қиёфада кўриши. «Демак, ишинг чатоқ, Рашидвой. Пионерлигингни юзингга солди, очигига кўчмасанг бўлмайди, шекилли...»

Кейинги ҳафта у шунчалик кўп тентиради, шунчалик кўп бўлар-бўлмас ҳодисаларни бошидан кечирди-

ки, булар миясида айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Қалава-сининг учини йўқотиб, гапини қаердан бошлашини билмай, серрайганча тураверди. Адасига бу терслик, қайсарлик бўлиб кўринди.

— Ҳа, қилғилиқларингни мендан яшириб кетмоқчимисан? Яшириб бўпсан. Бозорларга нима учун айланишинг, кимларга қўшилиб юринг? Милиция идорасига қапақа қилиб кириб қолдинг? Марғилонга ким, нега юборди сани-а?..

«Уҳў, адамдан ҳеч гап қолмабди-ку. Кимлардан эшитдийкин-а, буларни?»

Ўғлининг гунг бўлиб ер чизиб ўтирганига чидолмаган Санобар опа пишқирди:

— Аданг йўғида булбулигўё бўб сайрар эдинг-ку, қани гапирмайсанми, тилингни қарға чўқимагур!..

Шундоққина биқинга тиқилиб ўтирган ойиси худди тарсаки қўйиб юборадигандай. Рашид ўзини четга сурди. Ғулдириб тили гапга кирди. У, нимаики қилган бўлса, тўғри кўнгилдан қилганини айтиб тураверди.

— Хўп, мен йўқ эканман, ойинг шу ердайди-ку. Нима учун қилган ишларингни унга айтмайсан, ундан рухсат сўрамайсан? Гапир!

— Бари бир, рухсат бермасдилар,— деди Рашид.

— Ҳа, овозинг ўчмагур!— Санобар опанинг тағин жағи очилиб келган эди. Шу чоқ эшикдан икки букилиб, қуюқ салом бериб бир хотин кириб келди. Хотин Рашидни кўриб ранги ўчди. Рашид уни таниди: Жавлонхўжанинг хотини!

Санобар опа меҳмонга дарров жой кўрсатди ва пиёлада чой тутди. Ҳаммалари: «Хизмат, меҳмон?» деб унга тикилиб туришаркан меҳмондан садо чиқмай, Рашидга қараб иккиланарди. Нурмат ака имо билан ўғлини чиқариб юборгач, меҳмон тилга кирди:

— Узр, ўргулийла. Бемаҳал келиб безовта қилдим. Азбаройи, ноиложликдан айланақолийла...

Хотин чайнала-чайнала оҳир мақсадга кўчди: қа-

малиб ётган эрини қутқаришда ёрдам сўраб келибди. Бутун гап Рашидда эмиш. Ота-онаси Рашидни йўлга солишса, Рашид терговчига бориб бир оғиз гап айтса мушуқллари осон бўлармиш.

— Рашиднинг қўлидан қанақа иш келаркан, унинг нима алоқаси бор, бу ишингизга, меҳмон?

Хотин аллақандай мушуклар ҳақида сўз очди: ичига ўн минг сўмдан пул солинган икки ўйинчоқ мушук. Буни Рашид Жавлонхўжаникидан ўмариб келиб, милиция идорасига топширганмиш. Агар Рашид «Бу мушукларни кўчадан топиб олувдим» деса, маҳбуснинг иши анча енгиллашармиш, қутқаришга йўл очилармиш. Бу ақлга сиғмас сўзлар уйдагиларни ҳангу-манг қилиб қўйди, улар хотинга ағрайиб қолишди. Тағин бу хотин ақлдан озган эмасмикин? Йўқ, ақлдан озган эмас экан. Буларга ўзини яқин олиб, очилиб-сочилганча ялиниб ялпоқланди сўзининг кетини пишиқлади.

— Қўшни маҳалла, ота қадрдонмиз. Ҳаддим сиққанидан илтимосимни қайтармассизлар, деб келдим, ўргулақолийла, биз ҳам яхшилиқни биладиган одамлармиз,— деди-да,— қўлтиғидаги шоҳи рўмолга ўралган тугунни аста стол ўртасига суриб қўйди.

Жувоннинг кимлигини энди билиб олган Нурмат аканинг тишлариғи жирлаб буюмни эгаси олдиға итарди.

— Бу ўзингизга сийлов, меҳмон,— деди оғир ботмайдиган қилиб, — Сиз айтган воқеа анча чигал кўрилади. Билар-билмас аралашсак бузиб қўйишимиз мумкин. Яхшиси Рашиднинг ўзи билан суҳбатлаша қолинг.

Ҳовлида юрган Рашид адасининг товушини эшитган заҳоти дераза яқинига келди. Сўнг ойисининг сўзини баралла эшитди:

— Шунақа сингилжон, ўғлимининг қилган ишидан биз тақир беҳабар бўлсак, нимаям дея олардик. Иннайкейин, ўғлимиз биздан сўраб иш қилмайди.

Санобар опанинг бу сўзларида ўғлини ерга уришдан кўра, кўтариш кўпроқ сезилиб турарди. «Бизнинг ойи

молодец. Энди менга ишонадиган бўлибди. Бу ҳам адамнинг таъсирида...»

Хотин, сувга тушган мушукдек шалвираб ҳовлига чиқаркан, Рашидни кўриб кўзлари ялт этиб кетди: Рашид ўзини анча босиб олган, хотинни сўроқларига жавоб бериш учун чоғланиб турганди.

— Ҳой, бўйларингга, қоқий,— деди хотин томоғидан нафаси аранг чиқиб ва бисотидаги бор ширин сўзларни ишга солиб.— Мана, ўргулий ойинг билан даданглардан рухсат олдим, мен билан юра қолгин.

— Қаёққа? — деди Рашид кифтини қисиб.

— Ўша мушукларни топширган жойингга...

— Қанақа мушуклар, холажон? — деди Рашид ҳеч нарса билмагандай.

— Бизнинг уйдан олиб кетганларинг-чи...

— Уйингиздан?.. Рашид «мушукларни уйдан эмас, мени қамаб қўйган ҳужрангиздан олганман» демоқчи бўлган ерида сўзини калтароқ қилди.

— Уйингиздан ҳеч нарса олганим йўқ, холажон!

Буни жўрттага найранг қилиб айтган бўлса-да, хотинга негадир мойдай ёқиб тушди.

— Вой оғзинга шакар, укажонимей! Шу сўзингни бориб терговчига айтсанг бўлгани.

Рашидга аниқ етиб борди, хотиннинг муддаоси. Ундан тезроқ қутулиш учун:

— Ҳозир жуда зарур ишларим бор, сиз бораверинг холажон, мен ўзим учрашаман, — деб қўйди. Жавлонхўжаининг хотинидан силлиққина қутулганига Рашидгина эмас бутун оила аъзолари шукур қилиб қолишди.

Нурмат ака отпусकाга чиқди. Отпускаи «Бошвоқсиз» болани тузуккина жиловлаб олиш учун астойдил бел боғлади. Аввало, Рашидни уйда қаттиқ банд қилиш керак. Шунини «Гулхан»ни топширигини бажартиришдан бошласа-чи? Албатта бу зарур ҳам фойдали иш бўлади. Бобоси ҳақида етарли материал тўплабди. Етишмаганини Нурмат ака тўлдириши мумкин. Шунини Рашидга

айтган эди. Нечундир Рашиднинг қовурғаси қайишди. Рустам билан маслаҳатлашмоқчи бўлди. Эртаси мактабга борганда Рустамга «шу мақолани ўзинг ёза қолгин» деганида Рустам жеркиб солди:

— Ҳалиям судраб юрибсанми, латта чайнар бўлиб. «Гулхан»дагилар кутиб қолишди-ку, ахир. Ўз бобонг ҳақидаги мақолани ўзинг ёзганинг яхши-да. Редакцияга шундай деб айтиб қўйганман.

Рашиднинг диққати ошди. Қандай қилиб «Гулхан»-дай журналга мақола ёзиб беролсин. У неча турли ҳунар қатори журналистликка ҳам ҳавас қилардику, аммо ҳавас бошқа, иш бошқа экан. «Қолва деган билан оғиз чучимайди» дейишгани тўғри чиқди. Ўмрида мактаб ёки синф деворий газетасига ҳам бирон нарса ёзиб дундирган бўлмаса! Хўп, бу ташвишдан ҳам қутулиб олиш нули борми? Йўққа ўхшайди. Чунки, бунга энди дадаси аралашди. Аралашибгина қолмай, тўғридан-тўғри уни ўтириб ишлашга мажбур қиляпти. Кунига у ўғлининг мактабдан қайтишини пойлайди. Сал кечикса, тергайди, бирон соат уни ўйинга қўйиб беради. Илгари буш қолди дегунча, чойхонага, клубга югурадиган Нурмат ака уғли туфайли уйга кириб қолди.

Рашид ўз бўлмасида мук тушиб ишлаб ўтираркан, гоҳ-гоҳ юраги хапқиқиб кетади. Айниқса, кўча деразасидан болаларнинг ўйин-кулги билан чувиллашган овозлари эшитилганда, «кўринмас одам» бўлиб улар олдида пайдо бўлгиси келиб қолади. Адаси утирган уйга секин мўралайди. Адаси газета, журнал ўқиб ўтириб пинакка кетган бўлса, оёқ учида кўчага «қуён» бўлади. Баъзан буни сезиб қолган адаси: «Эгаси минг пойласин, ўғри бир пойласин», деб хуноб бўлади. Кўчадан Рашидни индамай-синдамай етаклаб келади-ю, дарсхонасига киритиб, устидан танбалаб қўяди. Хулласи, Рашид учун кўп «азобли кунлар» келди. Жавлонхўжанинг ҳужрасида қамалиб ётганидан баттар бўлди бу. Қачон адасининг отпускази тугайди-ю, бу «азоб»дан қутулади. Ада-

си йилига отпусказида у ёқ-бу ёққа дам олгани кетгучи эди. Ўтган йили ойисини ҳам олиб кетувди. Ўшанда Рашид учун тўла озодлик кунлари бўлган, ҳўб мириққан экан, ҳозир жуда қадри билинди-да. Хуллас, Рашид қанча қийналиб бўлса-да, мақолани битказди. Унга «Менинг бобом» деб сарлавҳа қўйди, адасига ўқитиб тузаттирди-да, редакцияга почта орқали юборди.

Орадан икки ҳафтача вақт ўтгач, уйга Рашидни сўраб бир йигит келди. Уни Нурмат ака кутиб олди. Рашидда нима иши борлигини сўраган эди, йигитча уятчан экан, айтолмай турди.

— Айтаверинг, тортинманг, укажон,— деди Нурмат ака хавотирланиб.— Нима гап, ўғлим тагин бирон номаъқул иш қилиб қўйдими?

— Йўқ, амаки, ўглингиз яхши иш қилди,— деди йигитча Нурмат акани хотиржам қилиб.

У «Гулхан» редакциясидан келибди. Рашид юборган мақолани ўқиб кўришибди. Мақола жуда маъқул тушибди-ку, унга баъзи қўшимчалар керак бўлиб қолибди.— Рашид бобосининг инқилобий ишлари ҳақида яхши маълумотлар келтирган, қизиқиб ўқилади. Уни байрам сонида босмоқчимиз. Аммо, ўғлингиз мақолада ўзи хусусида ҳеч нарса демабди-да. Сўзсиз, журналхонларимизда: бобоси унақа бўлса, набираси қандайкин, деган савол туғилади, Рашиднинг ўқишлари, пионер ишларини билиб олишга қизиқишади. Ана шунинг учун ўтган ҳафтаёқ Рашидга «Бир келинг» деб хат ёзиб юбуровдик. Дараги бўлмади...

— Ҳим, тушунарли, йигитча, тушунарли,— деди ҳавотирдан қутулиб Нурмат ака.— Дарҳақиқат мақоланинг шу ёғи чала бўпти. Шу ёғини ҳам кўрсатса дуруст, мукамал бўларкан. Рашид хат олган бўлса, нима учун менга ҳеч нарса демадийкин?..

Нурмат ака, ўғли билан албатта гаплашажагини, тез кунда редакцияга хабар етказажагини айтиб, йигитчани ишонтириб жўнатди.

Рашид келиши билан адаси редакция хатини сўровди, Рашид олганини яширмади. Фақат нима деб жавоб ёзишга боши қотиб юрганлигини билдирди.

— Нима деб ёзишингни аниқ айтди-ку. Ўқишларинг, ишларинг...

Рашид бунини яхши тушуниб турарди. Бироқ мақола ёзгандан кейин арзийдиган нарсаларни ёзса тузук-да. Қандай қилиб «уч» баҳолари билан мақтансин. Пионер ишларидан қайси бирини дўндириб қўйибдики, керилсин. Ёки «бундан кейин ундоқ қиламан, мундоқ қиламан» деб нуқул ваъдаларни рўкач қилсинми? Насия гапнинг кимга ҳам кераги бор. «Қуруқ гап қулоққа ёқмас» деганлар-ку...

Рашид ўз бўлмасида бобосининг суратига тикилиб, ўйга ботди. Хаёлида у билан сўзлашди: билиб қўйинг, бобожон, набирангизнинг аҳволини. Илгари ҳеч нарсани ўйламасди. Ҳам нималигини билмасди. Кўнглининг кўчасига келган нарсани қайтармасди. Ҳозирчи, ёш бошига ташвиш кетидан ташвиш. Ҳамма менга тикилгани тикилган, тергагани-тергаган. Ўзи еттинчи синф ўқувчиси бўлиш шунақа қийинми-а! Кундалик ўқишнинг ўзини ёлчителиш қанча оғир-ку, устига-устак сиз ҳақингизда мақола талаб қилганларини айтинг. Сиз ҳақингизда ёзиш қандай масъулиятли иш эди. Бунинг учун юрак керак эди. Қилган ишларингиз, курашларингизни жиндаккинасини, ўндан бирини ёзиб кўрсатолдимми-йўқми, билмайман. Шу ҳам осон бўлгани йўқ, адам ёрдам берди. Қошки, бу билан қутулган бўлсам. Қайтага бошимни галвага қўйдим. «Қани айтинг-чи, пионер Рашидвой, ўшандоқ машҳур инқилобчи бобонгизга, илғор темир-йўлчи отангизга муносиб иш қилияпсизми-йўқми?» деб сўроқ қилганлари ортиқча бўляпти.! Ҳаммасига ўртоғим Рустам айбдор. Эҳ, Рустам, мени шунча ташвишларга қўймасдан, мақолани ўзинг ёзиб бора қолганингда-ку, олам гулистон эди-я!..

* * *

**Набира саргузаштлари. Сўз боши Т. Қо-
зоқбоевники — Т., «Ёшгвардия», 1978.—112 б.
Приключения внука. Повесть.**

Уз 2

Для детей среднего и старшего
школьного возраста
На узбекском языке
ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВНУКА

П о в е с т ь

Издательство «Ёш гвардия» — Ташкент — 1978.

Редактор С. Барноев
Рассом А. Холиқов
Расмлар редактори Қ. Алиев
Техн. редактор Г. Аҳмаджонова
Корректор М. Набиева

ИБ № 190

Босмахонага берилди 7/XII-1977 й. Босишга рухсат этилди
21/III-1978 й. Формати 70×108¹/₃₂. Босма листи 3,5. Шартли
босма листи 4,9. Нашр листи 5,13. Тиражи 45,000. Заказ № 2203.
Баҳоси 20 т. Қоғоз № 1. Р-12381.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 115—77.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил
Байроқ ордени босмахонаси. Тошкент, «Правда Востока»
кўчаси, 26.